

ORD & SAG 33

ISSN 0108-8025

Udgivet december 2013 af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj
Omslagsfoto: Vinter i parken, Lars Kruse, AU Kommunikation
Trykt 1000 eksemplarer af Sun-Tryk, Aarhus Universitet

ORD & SAG tjener et dobbelt formål:

- 1) Publicering af videnskabelige artikler med emner inden for fagområderne dialektologi, ældre landbokultur, filologi og sociolingvistik – altså men fortrinsvis baseret på et jysk materiale. Sådanne artikler er alle fagfællebedømte forud for publiceringen. I dette nummer optages siderne 4-24 og 29-43 af videnskabelige artikler.
- 2) Orientering til en bred offentlighed om centrets virke, Jysk Ordbogs redaktion samt om, hvad der i øvrigt publiceres på og om jysk dialekt. I dette nummer optager sådant stof siderne 2-3, 25-28 og 44-60.

INDHOLD:

Beretning fra center og ordbog	2
Torben Arboe: Skrave, skagle, lejder	
– og andre betegnelser for dele af høstvogne	4
Spørg ”Skautrup”	25
Viggo Sørensen: Et ord er et ord – også når det muterer	29
Adolf Handrup: Et brøndskred	44
Kristen Højgaard: Jul omkring 1933	48
Torben Arboe: Blichers <i>Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø</i> , genudgivet – anmeldelse	52

Året, der gik – beretning fra center og ordbog

Dialektforskning er et spændende arbejdsfelt. Når vi tager fat på endnu et dialektord, har vi ofte kun et vagt billede af dets nuancer, dets samfundsmæssige forankring og dets plads inden for ordforrådet som helhed. En uvis fornemmelse, som når man betragter forsidefotoet til dette års Ord & Sag. Men efterhånden får man – ved nærlæsning af kilderne og brug af diverse opslagsværker – hold på ordet, og pludselig står alle komponenter og relationer lysende klart. Som hvis du drejer om til fotoet på omslagets bagside. En indsigt, der rigt kompenserer for sliddet.

I år har vi rigtig tit haft den fornemmelse, for vi er nået et godt stykke fremad i redaktionen, helt frem i KL-. Det har været det mest produktive år i et årti (340 spalter), på trods af at vi p.t. kun er 2 heltidsredaktører (Torben Arboe og undertegnede), ganske vist med støtte fra vor seniorkollega Ove Rasmussen, men desværre fortsat uden vor fuldtidsudlånte Inger Schoonderbeek Hansen.

En indsats i den størrelsesorden har også kun været mulig på den triste baggrund, at arbejdet omkring nyt redaktions- og publiceringsudstyr (som gennem et par år har lagt et vist beslag på os) nu står iampe. Det er endnu ikke lykkedes at skaffe fondsmidler til denne nødvendige fornyelse. Indtil videre må vi altså fortsat (1) redigere i et længst forældet tekstbehandlingsprogram, (2) igen og igen søge midler til præparering af ordbogsfilerne, og slutteligt (3) sende dem ud af huset til publicering hos vor hoastmaster UNI-C. En række opgaver, der med en ny teknisk platform kunne klares i ét træk – på meget kortere tid og her på stedet.

Vi har i så lang tid savnet penge til punkt 2 ovenfor, at det stadig kun er Jysk Ordbogs afsnit A-H, der ligger tilgængelige på nettet, skønt redaktionen altså er nået væsentligt længere frem. Alle – inklusive potentielle støtter til en ny teknisk platform – må jo tro, vi ingenting bestiller! I erkendelse heraf har vort institut (IÆK) bevilget midler, så vi i starten af 2014 kan håbe at få publiceret også bogstav I – og dermed demonstrere, at vi lever. Som altid, når det drejer sig om præparering til UNI-C, varetages arbejdet af Nina Grøftehaug.

Uanset om vi fremover skal redigere på gammeldaws manér eller i et tidssvarende regi, lettes redaktionen år for år ved, at vort enorme spørgelistemateriale tages ind i en letoverskuelig database. Hele 70 % af besvarelsene er nu lagret på denne måde, og herfra er taget udtræk til ca. 16.000 skitsekort over udbredelse, udtale eller betydning af jyske dialektord. Vor uundværlige sekretær Kirsten Lyshøj står fortsat for dette arbejde, bistået af Inge Friis, Niels Hald og Ingeborg Christensen.

Netop nu, hvor ledelsen af Aarhus Universitet melder ud med besparelser for de kommende finansår, er det vigtigt, at Jysk Ordbog – det allerførste forskningsprojekt i universitetets regi (fra november 1932) – markerer sig som still going strong, med en kompetent bemanning, og med planer for rekruttering af efterfølgere. Et kæmpemæssigt projekt, i hvilket der er investeret flere hundrede arbejdsår (af optegnere, meddelere, ansatte og medhjælpere). Et projekt, der fortjener at blive fuldført, så det sammen med vore andre store ordbogsarbejder (Ordbog over det Danske Sprog, Ømålsordbogen og Gammeldansk Ordbog) kan anskueliggøre vort sprogs rigdom og udvikling.

Hvor der er vilje, er der en vej. I forvisning herom vil alle vi på Peter Skautrup Centret ønske meddelere, læsere og kolleger en glædelig jul og et godt nytår. Vi høres ved!

Viggo Sørensen
december 2013

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Torben Arboe:

Skrave, skagle, lejder – og andre betegnelser for dele af høstvogne

Hensigten med min artikel til Ord & Sag i år var oprindelig 'kun' at undersøge de jyske dialekters betegnelser for den firkantede træramme, man i ældre tids høst lagde på vognen for at øge dens fladeareal, så den kunne tage et større læs hø eller korn: betegnelser som *skrave*, *stænger* med flere, der behandles i afsnit 1. Men flere af disse ord viste sig hurtigt at være tæt forbundet med betegnelser for vognens sider, især et ord, der oftest skrives *lejer* eller *lejre(r)*, stedvis med oplysninger om, at det betegner hele vognfadingen, altså også omfatter vognbunden. Betegnelser for vognsiderne, der ofte er forskellige for den almindelige arbejdsvogn og for høstvognen, måtte derfor også undersøges nærmere; det sker i afsnit 2.

1. Rammer til hø- og høstvogne

Ved hjemkørsel af hø eller korn fra marken var det en fordel at bruge en større vogn end til kørsel med andre ting, da hø og korn vejer forholdvis lidt sammenlignet med jord, grus, møg, og hvad man ellers havde brug for at transportere. I Ringkøbing amt havde man tre vogntyper på gårdene omkring 1800, jf. følgende beskrivelse:

I øvrigt haver Bonden her, som overalt i Danmark, tre Slags Vogne, nemlig en Vogn til at kjøre til Kirke og Kjøbstæd, en anden med Skrav og Legrer til Korns, Høes og Lyngs Hjemkjørsel, en tredie med bare løse Fjæl til Gjødsknings Udkjørsel og Sands Hjemkjørsel. (Begtrup (1812):59)

Man kan kort kalde de 3 vogntyper *stadsvogn* (dvs. fin vogn), *høstvogn* og *arbejdsvogn*. Allerede i Begtrups beskrivelse ser vi to af de i indledningen nævnte betegnelser, *skrav* og *lejrer*, brugt i tæt sammenhæng i omtalen af høstvognen, idet *Legrer* svarer til *lejrer* ovenfor. At der er behov for en større flade på vognen at læsse korn mv. op på, fremgår også hos en anden samtidig kilde:

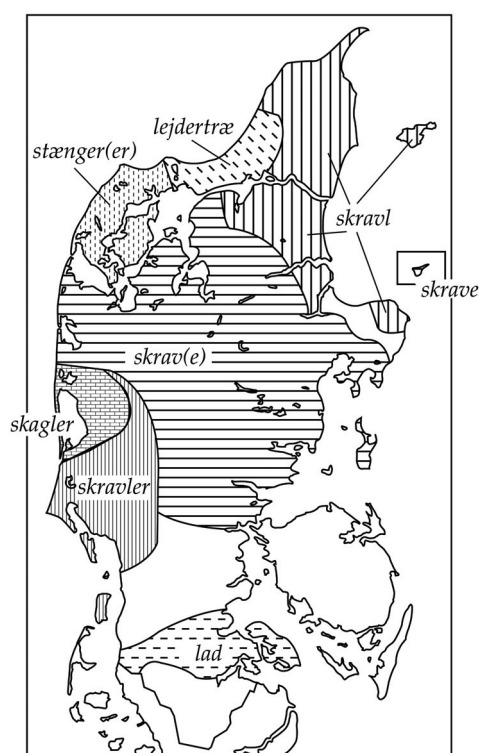
De morslandske Arbejdsvogne ere meget smalle og tunge ... Det er derfor bleven nødvendigt, at man til Høstvogne, eller de lange Vogne til at age Korn, Hø og Lyng paa, bruger en Ramme af Lægter, som hviler paa Lejrerne (dvs. Høsthaverne), og paa hvilken Læsset kan faae den fornødne Brede. (Schade (1811):289).

Forfatteren sammenligner her formentlig vognene på Mors med vogne på Sjælland, idet han af og til refererer til sjællandske forhold; han omtaler den anvendte træramme på høstvognen, men giver ikke en betegnelse for den. Derimod nævnes også her *lejrer* som betegnelse for høstvognsider, idet ordet oversættes til *høsthaver*, hvilket er en af de betegnelser, der kendes i rigsdansk og øsmål (inkl. sjællandsk, jf. Ømålsordbogen). Den findes også i sønderjysk og sporadisk i østjysk, men tilsyneladende ikke på Mors og det øvrige Vestjylland, skønt man dér har simplekset *have(r)* som fast betegnelse for en vognside (jf. ³*have* og *høst-have* i Jysk Ordbog).

Hos Schade er der muligvis tale om særlige høstvogne (jf. 'de lange vogne') ligesom hos Begtrup; men ellers har man i almindelighed, i hvert fald senere i 1800-tallet, forlænget den almindelige arbejdsvogn (nærmere herom ved fig. 3 nedenfor) og brugt den som høstvogn, med tilføjelse af en træramme og oftest med længere vognsider.¹

De mest udbredte betegnelser for trærammen – som jeg herefter vil kalde høstrammen – vises på kort 1: *skrave* især i Midtjylland og Sydøstjylland, *skravl* i Nord- og Nordøstjylland (og NØ-Djursland), men også flertalsformen *skravler* i Sydvestjylland; endvidere *stænger* i Nordvestjylland. I mindre områder gælder det *lejdertræ* i Nordjylland, *skagler* i Midtvestjylland og *lad* i Sønderjylland; desuden bruges

¹ Det ses, at begge forfattere her foruden hø og korn omtaler lyng som hjemkørt på 'skrave'; en tilsvarende ramme brugtes også ved hjemkørsel af tørv, jf. afsnit 1.2.

Kort 1. Betegnelser for høstramme til vogn.

rigtigste ville måske være *skrav(e)*; men Jysk Ordbog følger ODS, som har valgt formen *skrave*. Der er antagelig tale om samme ord, som i sønderjysk betyder "træbuk, skammel, som man kan stille noget på", et ord, der iflg. ODS stammer fra middelnedertysk *schrage* og er beslægtet med tysk *schräg* (dvs. skrå). – Men nu må redskabets udformning nærmere beskrives, se fig. 1.²

skrave mere sporadisk i Sønderjylland i det "tomme" område nord for *lad*-området. I det "tomme" område i Sønderjylland mv. (syd for *lad*-området) foreligger ingen betegnelser for høstrammer; formentlig har man dér anvendt andre vogntyper med højere vognsider, så der ikke var behov for høstrammer.

1.1. Skrave

Når Jysk Ordbog anvender opslagsformen *skrave* frem for Begtrups *skrav*, skyldes det, at ordet ofte udtales med længde enten på vokalen: *skra-w*, eller på konsonanten: *skraw*, og dermed synes at afspejle en ældre tostavelseform. Men især vestjyske former er ofte optegnet uden længde, *skraw*, så enstavelsesformen *skrav* kan også forsvares. Det

² Jf. også Nyberg (1988):186; i yngre nedertysk kendes kun betydningen 'træbuk mv.', jf. Mensing (IV):394f.

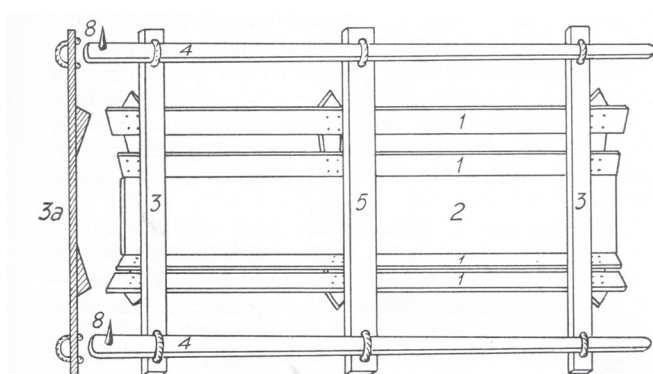

Fig. 1. Høstvogn med Skrav(e) set fra oven. 3a (viser) Stykket 3 af Skraven set fra Siden. Raac (1945):121 (også billedteksten).

Skitsen viser en skraue fra Års i Vesthimmerland. Den består af dels tre lægter el. lign. anbragt på tværs af en vogn (nr. 3 for enderne, nr. 5 midt for vognen), dels to længere, smallere lægter, som er anbragt vinkelret ovenpå de tre nævnte og dermed er parallelle med vognens sider (nr. 4 på skitsen). Det ses, at man med rimelighed kan tale om en 'ramme', der er lagt på høstvognen. De lange sidelægter er bundet fast på tværlægterne, og 3a viser, at der på undersiden af endelægterne er slået to trækiler, som skal holde skraven fast ind mod vognsiderne – for at stabilisere læsset under kørsel på ujævn mark og vej. Samme formål tjener de spidse pinde (nr. 8, andre steder benævnt *skrave-pind*, *skrave-knag* mv.³) forrest på sidelægterne: de holder kornneg eller høbundter i læssets hjørner fast, så de ikke skrider ud under kørslen. Nr. 1 på figuren angiver brædder⁴ i vognsiderne (der her benævnes *leder*, jf. *lejrer* ovenfor); nr. 2 er vognens bundbrædder, kaldt *sæd'ar* (JO *sæddel*); begge omtales nærmere i afsnit 2. Lidt sydligere i Vesthimmerland var skravens lægter ikke bundet sammen som her, men ”forbundne i Hjørnerne med Trænagler”, der ligeledes tjente til

³ Det vestlige Himmerland synes ikke at have en særlig betegnelse herfor; men *skrave-knag* er almindelig i midtøstjysk og *skrave-pind* mere spredt afhjemlet i Salling og Fjends mv.

⁴ Egentlig kaldt *fjæl*, et delvist jysk synonym til 'bræt'; bruges af og til i det følgende.

at holde hjørneneg mv. fast (Andersen (1930):86). Dette var nok det mest almindelige; det ses også på fig. 2, på hjørnet af høstrammen bag studene.

Fig. 2. Maleri af Hans Smidth: *Et studeforspand fra Mønsted* (studie), ca. 1870'erne; her efter Hans Edvard Nørregård-Nielsen og Kirsten Klein: *Limfjorden. II.* (2012):76. – Det er helt tydeligt en høstramme med en spids træagle som hjørnepind, der ses på vognen bag studene. Betegnelser herfor anføres ikke i teksten; men da Mønsted ligger på Skive-Viborg-egnen, må det være en *skrave* med *skrave-pind* (jf. kort 1 og note 2).

En *skrave* består altså af lægter (el. brædder, fjæl) sat sammen på særlig måde, nemlig til en rektangulær ramme, der på alle leder er lidt større end det øverste af en vognkasse; betegnelsen er især kendt i Nørrejylland, som vist på kort 1.

Som nævnt brugte man i almindelighed arbejdsvognen som høstvogn, men forlængede den til dette formål, fx som skitseret på fig. 3.

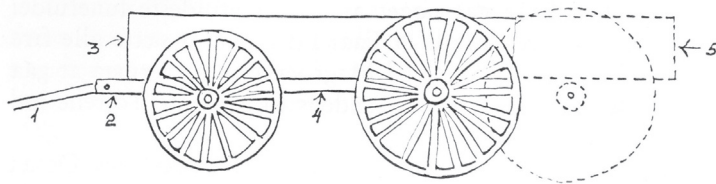

Fig. 3. Arbejdsvogn forlænges til høstvogn. (Munk (1977):28).

Tallene 1-3 og 5 gælder vognstang, kindinger (dvs. det, vognstangen fastgøres i), forsmæk hhv. bagsmæk. Men det vigtigste i denne sammenhæng er 4: det såkaldte *lang-jern*, en jernskinne med to el. flere huller, hvormed afstanden mellem forvogn og bagvogn kan ændres. Med kildens ord:

Naar Langjærnet blev stillet til den største Hjulafstand, kunne de lange "Lejrer" lægges paa i Stedet for "æ Mogfiel" [= møgfjælene] der brugtes til al almindelig Kørsel. Naar der skulde køres Korn eller Hø hjem, blev der lagt "Skrav" paa ... [derved] kunde Læsset blive ca. 1 Alen [dvs. 60-65 cm] bredere. (tekst til illustrationen)

Det nævnte 'langjern' kaldes oftest *lang-vogn*, et mellemlid, som også kunne være af træ; 'møgfjælene' er de fjæl el. brædder, der bruges som sider i vognen ved udkørsel af møg til marken. På den viste måde kunne vognen relativt nemt forlænges, faktisk op til "*et par Alen*" (= ca. 1,25 m) oplyses det andetsteds. Hvor meget læsset yderligere kunne forlænges ved brug af skrave, fremgår ikke; men det har antagelig været "*ca. 1 Alen*" ligesom i bredden.

Betegnelsen *skrav* eller *skrave* findes i adskillige boopgørelser mv. tilbage i sidste del af 1700-tallet, fx i 1769: "*den beslagne Vogn til Hø og Korn med Lejer og Skrav*" (Jespersen (1934):89); 'beslagen' betyder 'med jernring omkring hjul', jf. ODS). I stedet for lægterne på fig. 1 brugte man nogle steder "*4-5 Tommer brede Brædder*" (Midtøstjylland). "*Husk at få Skravt aa Lasmusstaangen med*",

kunne man sige på Djursland i 1950'erne; det sidste ord betegner en læssestang (el. direkte oversat: 'læssemædning'), dvs. en lang stang lagt på langs oven på læsset og med et reb i hver ende bundet fast til vognens for- og bagende (for at holde sammen på læsset under kørsel på mark el. ujævn vej). Her viser bestemtighedsendelsen *-t*, at *skrav* er et neutrumsord; endelsen kan i østjysk også være *-e*, jf. *skrawe* ligeledes fra Djursland. Ordet kan dog være et fælleskønsord i østjysk, jf. *skrawæn* i Midtøstjylland (°Tødbjerg⁵); i vestjysk kan ordet kun være fælleskøn uanset udtale som en- eller tæstævelsesord. I stedet for læssestang kunne anvendes et reb til at holde læsset på plads, jf. ”*der hører æn swø(·)vrev (= et svøbereg) med til at køre med skraw*” (Holstebroegnen, jf. Skautrup (1927):74). Vognsiderne var skråtstillede (det ses med lidt god vilje på fig. 1); de måtte naturligvis ikke presses ud mod hjulene: *e Hywl di gnawed i Fading o Skrav* (= hjulene gnavede i fading og skrave), og det hele holdt som regel ikke ret længe, hedder det om høstvognen hos en udygtig mand (Løvig (1944):150).

Nogle steder var skraver kommet til i nyere tid, mens man tidligere (frem til 1860-70'erne) i stedet havde brugt en *hø-karm*, dvs. en ramme med kantstillede brædder anbragt oven på vognens sider (Herningegnen, jf. Hansen (1950):8). Omkring 1800 var skraver gået af brug nogle steder i Vejle amt, anfører Begtrup:

ei mere bruger man paa Høstvognene det saakaldte Skrav ... derimod 6, 7 til 8 Alens lange Hekker, der vel modtager et smalere, men og des længere, og for Væltning sikrere Læs (Begtrup (1808):374).

Hekker betegner vognsider, men er ikke en sydøstjysk betegnelse, derimod snarest nordjysk, vendsysselsk (jf. Jysk Ordbog ²*hæk I*). Man kan derfor næppe gå ud fra, at Begtrup bruger de lokale betegnelser, bemærker Raae (1945):122), og altså ikke være sikker på, at høstrammen dengang kaldtes skrav også i Vejle amt. I en optegnelse fra Bjerre herred 1959 (i samme amt) nævner Bent Jul Nielsen efter en meddeler: ”*skrawæ* (= skraver, flertal) er ikke gamle her på egnen”,

⁵ Med ° betegnes Jysk Ordbogs særligt omfattende, gode optegnelser, såkaldte 'punkt-optegnelser'.

mens en anden meddeler refereres for, at man altid har brugt skraver i hans tid. Man kan da måske regne med, at skraver i disse egne har været i brug fra omkring 1900 (igen).

De vigtigste ting, der blev transporteret på skraver, var hø og korn, dog som kort nævnt også lyng og tørv; en *skrave-vogn* var fx i Fjends eneste betegnelse for en høstvogn. Mere specielt kunne der også bruges skrave til transport af lervarer, nemlig i midten af 1800-tallet særlige kakkelovns-potter fra Skive-egnen til anbringelse i kakkelovne i København:

Sælgeren kørte Lervarerne til Kvols, og Vognene blev til dette Brug forsynet med ”Skraw” (Lad), ligesom ved Kornindkørselen, for at kunne tage mange Potter (Østergaard (1936):21; Kvols ligger ved Hjarbæk fjord, derfra blev potterne fragtet til København med småskibe).

Skrave-vogne blev også tit brugt til persontransport, fx til markeder, offentlige møder mv., spec. også til kirkegang hos en populær præst i Salling: *de wat hi’el Åp’segt, næ’r di kam kyerend fræ Rör’eng, en stu’er Skraw’las ... å di sang’ å fuld Brøst* (= det vakte helt opsigt, når de kom kørende fra Rødding, et stort skravelæs, og de sang af fuldt bryst), jf. Kristensen (1939):127. *Skravelæs* betegner her, at hele vognfadingen og skraven er fyldt med mennesker. Fra en herregård ved Horsens brugte man i 1892 naturligt nok ”*tre store høstvogne med skrav på*” til at afhente de mange høstarbejdere, der var kommet rejsende med tog fra Silkeborg-egnen til Horsens station (Hvam (1956):83).

1.2. Skravl, skravler

Denne betegnelse optræder som ental, *skraw’l*, i Vendsyssel og i strøget fra Østhimmerland til Norddjursland, men som flertal, *skraw(·)lør*, i Sydvestjylland, jf. kort 1; dog er udtalen *skra’lør* på Fanø (jf. Jysk Ordbogs K 2.6 om udtale af *aw*-diftong). I det sydvestjyske område bruges betegnelsen især om træramme på høvogne, da hø tidligere var meget vigtigere end korn her.

Fig. 4. Høstvognen eller Høvognen set tildels ovenfra. Billedet viser tydeligt Skravler og Lastræ, samt en Rive bag i Vognen. Kragelund (1943):602 (inkl. billedtekst). – I sydvestjysk dialekt kaldes vognen også "æ Engevuen" (Engvognen), oplyses det i teksten forud.

Her består rammen af brædder og ikke af lægter som skraven i fig. 1. Det nævnte *Lastræ* (= læssetræ, læssestang) blev lagt oven på læsset og med et reb (der kaldtes *læssereb* el. lign.) i hver ende bundet fast til skravlerne (jf. den i afsnit 1.1 nævnte praksis). Når rebene strammedes, pressede stangen læsset godt sammen, hvilket var en påkrævet stabilisering ved kørsel på de ujævne marker og markveje.

Ordet *skravl* i denne betydning har ikke noget med *skravl* = 'svageligt menneske el. dyr' at gøre, men er i stedet en afledning af *skrave* ovenfor, jf. artiklen *Skrav(e)* i ODS. I Jysk Ordbog må vi alligevel for høstrammen anvende samme opslagsform, *skravl*, da ordet har enstavelsesformer med stød, jf. *skraw'l* ovenfor. I Sydvestjylland bruges som nævnt oftest flertal: "Til en ordentlig Høvogn hører "Skravler": en Træramme lagt ovenpaa Vognkassen, saa Hølæsset kan faa Bredde og Længde" (Frifelt og Kragelund (1937):37). Ental ses dog også: "ovenpaa Sidefjælene var anbragt en 'Skrawl', en stor af Fjæle dannet Ramme" (Raunkjær (1964):42).

I østjysk er ordet neutrum, *et skravl*, jf. fx fra Læsø: ”*Skravlet lå løst på vognen, så to mand kunne ved at gå ind under det vippe læsset af*” (Espegaard (1980) II:341); metoden med at vælte læsset af foran laden og så forke negene derind ad en luge el. lign. var tidligere meget anvendt.⁶

På trærammen i fig. 4 ses ingen spidse hjørnepinde som ved *skrav* i afsnit 1.1; men i det nordøstjyske område har de været brugt under betegnelser som *skravl-pind* og *skravl-krog*. Ligesom *skrave-vogne* blev også *skravl-vogne* brugt til persontransport, fx til Tipperne i Ringkøbing fjord: man kunne smøge bukserne op og så ”*vade den stive halve mil gennem fjorden*”, men ville man ”*age over paa skikkelig vis*”, satte man sig gerne ”*op i en solid skravlevogn (høvogn)*” med en stedkendt kusk (Frifelt (1965):152f.).

Flere steder i Vendsyssel nævnes, at man ikke brugte *skravl*, men *lejder-træ* til høstvognen, jf. kort 1 og afsnit 1.5 nedenfor. Men man brugte *skravl* udformet på særlig måde til tørvekørsel fra (Vild) mosen, og tilsvarende havde man et særligt udformet *skravl*, en slags stativ el. bur, til kørsel med svin: ”*Vi sætter skravl på en vogn, men det må nærmest betegnes som en tremmekasse uden bund, brugtes ved grisetransport*” (Øster Han herred, besvarelse af spørgeliste). Dette har givet anledning til sammensætningerne *tørve-skravl* og *svine-skravl* i nordjysk.

1.3. Skagle, skagler

I et lille område omkring Ringkøbing fjord, mellem *skrave*- og *skravl*-områderne, findes flertalsformer som *skaw(·)lær* hyppigt optegnet, enkelte gange også entalsformer *skaw(·)l* og lign. De optræder for tæt til, at det kan være fejlskrivninger for *skravler* og *skravl*, så det ville være nærliggende blot at oprette en ny opslagsform *skavle* (med flertal *skavler*). På den anden side svarer dette til udtalen af subst. *skagle* med betydningen ’trækreb, hammelreb’ til et forspand for vogn, markredskab mv., så hvis der er en forbindelse til dette ord, vil det være rigtigst at benytte *skagle* som opslagsform. Ifølge ODS er der en sådan forbindelse: som betydning 1 af *Skagle* anføres ’hammelreb’

⁶ Jf. fx et af versene i den oprindelige udgave af Aakjærs høstsang, ”Nu er det længe siden” (Aakjær (1909):46f.).

mv.; som betydning 2 generelt anføres 'træstang, bræt og lign. med særlig anvendelse', hvor så som betydning 2.4 indplaceres 'ramme på høstvogn'.

Man kan dog nok have sine tvivl om rimeligheden i den omfattende betydningssammenstilling i ODS betydning 2 – med 9 underbetydninger vedr. meget forskellige træstykker, redskabsdele mv., og man kan være skeptisk over for, om de i den etymologiske parentes anførte former egentlig tilsiger kun ét opslagsord *skagle*. Når redaktionen af Jysk Ordbog kommer så langt frem, må det overvejes at skelne mellem ¹*skagle* (= trækreb) og ²*skagle* (= træstykke etc); men opslagsformen *skagle* ligger formentlig fast.

Også en af ordets meddelere har undret sig over ordet *skagle* brugt i betydningen høstramme:

Over Vognkassen lagde man Skravet, der ejendommeligt nok her paa Egnen hedder 'æ Skawler' (Flertalsord), paa ... (det er en træramme, som) rager ca. 1/2 Alen ud over Vognfaddingen. 'Æ Skawler' betegner ellers bare 2 Mil mere nordligt 'Hammelebene'. (meddelt fra DejbjergSg, BøllingH, i 1954).

Som ved *skrave* findes ordet i ældre kilder nævnt i sammenhæng med *lejre* el. *lejder* (betegnelsen for vognside), således i et skifte fra 1791: "Skavler og lejner til 1 vogn, dels et sæt i god tilstand til en værdi af 2 rigsdaler og 2 mark, dels et sæt i ringe forfatning til blot 2 mark" (Susgaard (1986):143, *lejner* er formentlig trykfejl for *lejder*). Fra Sønder Borris sogn (ved Skjern å) bemærkes i 1954, at begge betegnelser, *skavler* og *skravler*, kendes, og lidt nordligere (Velling sogn ved Ringkøbing, ca. 1950) havde man en sammensat betegnelse: æ ¹*skaw'l₁lar* (= skagleladet) med samme betydning (jf. *lad* i afsnit 1.6). Derudover ses kun få sammensætninger, med *skagle-vogn* (udtalt *skaw'l-ukən*) som den hyppigste.

1.4. Stænger, stængerer

Stænger er den nordvestjyske betegnelse (Thy, Mors), jf. kort 1. Ordet er naturligvis plur. af *stang*, men har altså i flertal fået en dialektal specialbetydning – og en "udvidet udtale": *stæŋ'ærær* ved siden af den normale *stæŋ'ær*. Heri ligner ordet andre subst. som fx *dyr*, *svin*, der

også kan få *-er* tilføjet som ekstra, tydeliggørende flertalsendelse: *dýrər, swínər* (ved siden af de regulære plur.-former *dýr, swín* uden endelse). Formen *stæŋ'ərər* findes bl.a. i K.J. Lyngbys optegnelser omkring 1860 fra ^oHurup i Thy og ^oLødderup på Mors, desuden i mange båndoptagelser fra 1950-60'erne fra sogne i Thy, udskrevet af Torsten Balle, fx: "*der var jo æ stæŋ'ərər* (= stængerne), *ja, med en pind i hvert hjørne, sådan det* (dvs. høet) *skulle ikke skride ud*" (Nordthy). Den normale flertalsform ses bl.a. : "*æ stæŋ'ər = Stængerne, Træramme ... (i de) fire hjørner anbringes æ kna'qer = Knagerne* (etc.)" (Skyum (1948):46, jf. sidsteleddet i *skrave-knager* i afsnit 1.1).

Den særlige betydning, 'høstramme', er formentlig udviklet fra enkeltdele: man har antagelig engang set det formålstjenlige i at lægge et par lægter el. stænger på tværs og et par på langs af vognen og blot kaldt dem *stænger*, senere er ordet så kommet til at betegne helheden, høstrammen som sådan.

Stænger kunne i Sydthy specielt betegne en lignende ramme sat på en stor trillebør med høje sider, brugt til hjemtransport af korn fra marken (vel et sted, hvor man ikke havde behov for en vogn); dermed var der plads til "*ikke så få*" neg på trillebøren, der kaldtes en ¹*hø'st¹bo'r* (= høsttrillebør⁷). Et andet sted på samme egn havde man ingen *stæŋ'ər* til vognen, men klarede sig med at sætte en *klov:fjæl*, dvs. et smalt bræt, på hver af vognens sider. I Nordthy har man brugt *stænger* også ved tørvekørsel, jf. den omtalte praksis med *skravl* i Vendsyssel (afsnit 1.2).

Ordet er ofte brugt i sammensætningen *stænger-vogn*, også lidt uden for området, nemlig i det norvestlige Hardsyssel syd for Limfjorden. Herfra nævnes det fx i et fæstebrev fra 1720: "*en Stængervogn og en Havervogn*" (Nielsen (1894):92; *have(r)* = vognside, jf. afsnit 1.1). I enkelte kilder skrives ordet uden *-r*, så det måske kan forveksles med subst. *stænge*, fx: han havde "*allerede trukket Stængevognen ud, lagt Reb og Stang og Fork i Vognen og spændt Hestene for*" (Bertelsen (1955):11). "Reb og Stang" er her læssereb og læssestang til fastspænding af kornlæsset, dvs. der kan trods stavemåden ikke være tvivl om, at der er tale om en stængervogn.

⁷ Direkte oversat: 'høstbære', idet 'bære' er den almindelige betegnelse for trillebør, hjulbør i jysk; udtaleformer: *bå'r, bo'r, ba'ə* m.fl., jf. *'bære 1.1* i Jysk Ordbog.

Stedvis i Thy kan vognen også betegnes ved hjælp af adj. *stængeret*; en *stængeret vogn* er det samme som en *stænger-vogn*.

1.5. Lejdertræ, ledertræ, lejretræ

I det vestlige Vendsyssel og i Hanherred (jf. kort 1) betegnes høstrammen med sammensatte ord, nemlig: betegnelsen for vognside + *-træ* i betydningen 'del af redskab el.lign.' (fx *mønnings-træ*, *ovn-træ*). Problemet er at identificere førsteleddet præcist: jeg har nævnt *lejder*-først, fordi det er den mest generelle (og etymologisk mest sandsynlige) form af dette ord for vognside, jf. afsnit 2; der er dog ikke optegnet nogen form med *-jd-* her i Nordjylland. I Vendsyssel er udtalen især *le-*, fx plur. *le-træjær* hos Espegaard (II), dog tidligere *le-r-*, jf. *le-rtræj* °Tolstrup (K.J. Lyngby); disse former peger mod *leder-* som førsteled. I Hanherred er udtalen især *læj(-)*- og lignende, fx: *så lå· hon trij' law' apo læj·trern* = så lagde hun (dvs. pigen på høvognen) tre lag på 'lejetræerne' (Kvolsgaard (1891):48); dette peger mod et førsteled *leje-* eller måske *leje-*. Men foreløbig anvender jeg den etymologisk begrundede form *lejder-*; ordet er derfor skrevet *lejdertræ* på kort 1.

1.6. Lad

Den sidste betegnelse for høstramme på kort 1 er *lad* (udtalt *laj*) i det sydlige Sønderjylland. Dette ord har generelt adskillige betydninger; fx kan det bruges om et lad på vogn, et stillads (fx et *tække-lad* til en tagtækker) eller et stænge i et udhus.⁸ I betydningen vognramme kan her nævnes sammensætningen *hø-lad*, jf.: *Vi bruchær 'åj'tins 'Hø'laj, så ka vi laj 'me·r 'å'* = vi bruger (i høslæt) altid hølad, så kan vi læsse mere på (Ottsen (II.2):166). Ligesom *stænger* specielt kunne betegne en høstramme på en trillebør (jf. afsnit 1.4), kunne *lad* betegne en tilsvarende ramme på en slæde, som i de sydligste marsksogne blev brugt til transport af høstede tagrør på isen: "For at en slæde kunne medtage omkring 1 1/2 trave tagrør ... måtte der ... surres en ramme af planker ovenpå den. Rammen (kaldtes) i Aventoft æ lad (= ladet)" (Møller (1973):101).

⁸ Lad i betydningen 'stænge, halvloft' er velkendt i Vest- og Midtjylland, især vedr. rum i udhuse, stedvis også i stuehuse (jf. Arboe (2006):27-31, udbredelseskort s. 24).

Hermed er de jyske dialekters betegnelser for trærammer til hø- og høstvogne mv. udredet i store træk. Som nævnt i indledningen og strejft undervejs omtales der i forbindelse med høstrammerne ofte bestemte typer vognsider, hvilket vi nu skal se nærmere på.

2. Betegnelser for høstvognsider

Når man ville bruge arbejdsvognen som høstvogn, forlængede man den som omtalt i afsnit 1.1 ofte med mellemstykket *lang-jern* el. *lang-vogn* under vognfadingen; men der krævedes også længere vognsider og vognbund. Disse skulle være så lette som muligt af hensyn til forspandet, det være sig heste eller stude (jf. fig. 3). I stedet for de almindelige, mere massive vognsider, hvor brædderne sad tæt sammen, brugte man derfor i høslæt og kornhøst gerne mere "åbne" vognsider med tremmer el. lign. som i fig. 5; det var tilstrækkeligt til at holde sammen på stråafgrøderne.

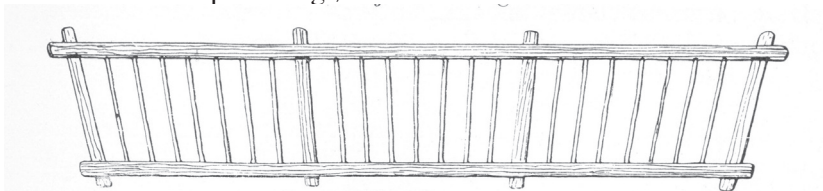
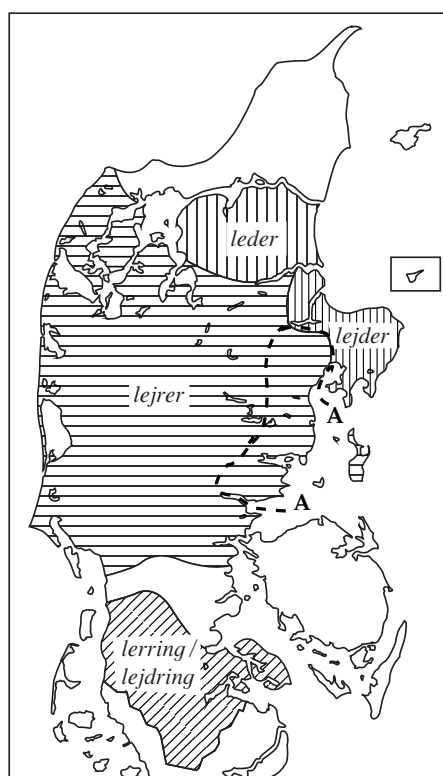

Fig. 5. Sidefjæl paa en Høstvogn. Fra spørgeside i *Danske Folkemaal*. 2. (1928):94.

Med ovenstående illustration opfordrede man fra Udvalg for Folke-
maals side i 1928 læserne til at indsende dialektale betegnelser for
åbne vognsider; det skete med en bemærkning om, at man på Sjælland
vist over alt brugte *høsthaver*, i Jylland mange steder *lejre* og lign.
om en sådan vognside. For førstnævnte ord har *Ømålsordbogen* med
artiklen *høsthave* (i bd. 8) bekræftet dette og udvidet området til også de
øvrige øer⁹; der er også andre betegnelser for åben vognside på øerne,
fx *lejder*. Ud fra Jysk Ordbogs materiale kan udbredelsesområdet for
lejre m.fl. betegnelser skitseres som på kort 2.

⁹ Ordet kendes også i jysk, især i det sydøstlige Sønderjylland (jf. artiklen *høst-have* i Jysk Ordbog), her ved siden af lærring, jf. afsnit 2.2.

Kort 2. Betegnelser for side i høstvogn.
– I området A-A bruges udtrykket 'en lej(e)ret vogn', jf. afsnit 2.1.

særbetydningen 'tovstige ved skibsside'. Brugen af vognsider med tremmer på tværs (i jysk også kaldt *spoler*, *spiler*) er især af ældre dato. Fx nævner K.J. Lyngby i en optegnelse fra Thy omkring 1860, at lejrer er dannede af spoler; men ca. 1900 anføres, at "vognfjæle med spoler (for) længst er gåede af brug" (Feilberg (II):395).¹⁰ De fleste oplysninger til Jysk Ordbog viser, at man senere oftest brugte høstvognsider, der i stedet havde 2-3 parallelle brædder; på fig. 6 vises en sådan med 3 brædder, mens hver vognside tilbage på fig. 1 ses at have kun 2 brædder.

Betegnelserne på kortet er foreløbige, idet det ikke er helt ligetil at fastlægge de mest korrekte opslagsformer under hensyntagen til både etymologi og udtaleformer (det sidste med henblik på genkendelighed). Der foreligger også andre betegnelser i jysk for disse vognsider, fx *høst-have* (som netop nævnt) og *hæk* (anført i afsnit 1.1); men de videst udbredte er *lejder* og *lejder*-beslægtede ord, som emnet må begrænses til her.

2.1. Lejder, lejre, leder

En vognside som den på fig. 5 ligner en stige, og ordet *lejder* er i dansk et indlån fra nedertysk *leider* med betydningen 'stige' (ligesom tysk *Leiter*); *lejder* har stadig denne betydning i sønderjysk, mens det i rigsdansk har fået

¹⁰ Typen med tremmer har i øvrigt givet anledning til en overført betydning i Thy, i udtrykket 'få noget imellem æ lejrer' = få noget at spise (egentlig: få noget imellem ribbenene); fra °Agger og Feilberg (II):395, også kendt i °Torsted.

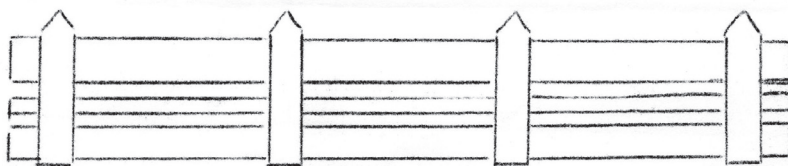

Fig. 6. En høstvognside, *lejre*, med 3 parallelle brædder. Besvarelse af Jysk Ordbogs spørgeliste BF 3 ca. 1960, Skejby sogn (Midtøstjylland).

Som det fremgår – og som det ses på kort 2 –, har man betegnelsen *lejre* i Thy og Midtøstjylland; men som nævnt ved fig. 1 er formen i Vesthimmerland *lede(r)*, jf. også fra et sogn længere mod nordøst: ”En *lede* bestod af to *forbundne brædder*”. Kort 2 viser, at *lejre(r)* er den absolut dominerende udtaleform i Nørrejylland; *leder* optræder i størstedelen af Himmerland og *lejder* kun på Djursland og i det østlige Ommersyssel (Randers-Mariager-egnen). Alligevel bliver ordet nok i Jysk Ordbog anført med opslagsformen *lejder* ligesom i ODS; *lejre* og *leder* vil så blive anført som sideformer. Feilbergs ordbog anvender derimod opslagsformen *lejre* ud fra lydformerne, men anfører også den etymologiske sammenhæng: ”grundbetydningen synes at være et boskab, dannet som en stige” (Feilberg (II):395f., hvor der endvidere henvises til middelnedertysk *ledder* = stige). ODS anfører *ledder* og *letter* som nedertyske former ved siden af *leider*, desuden en middelnedertysk form *le(e)der*; ingen af disse synes dog direkte at føre til den sammesteds nævnte form *leyr(e)* i ældre dansk, som ligger bag det nørrejyske *lejre*.¹¹ Det himmerlandske *lede(r)* kan måske sættes i forbindelse den nævnte middelnedertyske form *le(e)der*.

Som tidligere omtalt anføres *Lejder* og *lejre* ofte sammen med høstrammebetegnelser, især *skrave* (jf. fx: ”Til Læjer hører et *Skraw* (etc.)”, nordlige Midtøstjylland), og den almindelige arbejdsvogn blev forlænget til høstvogn. Fra Mols bemærkes, at ”i *Stedet for 'Wownhaweren'* (= vognhaverne) *kom to 'Lejder'* og oven paa dem et '*Skraw*'”; de to typer vognsider har altså hver sit navn, idet (*vogn*)

¹¹ Det kan tilføjes, at Jul Nielsen (1996):205ff. har undersøgt *-jð/-jr-*formerne i Djursland og Midtøstjylland i *lejre* og en række andre ord nærmere og sammenholdt dem med jyske former udviklet af ældre dansk *-t*.

haver betegner arbejdsvognens normale sider (jf. afsnit 1.1. og ³*have* i Jysk Ordbog). Undtagelsesvis kunne *lejrer* dog bruges om begge typer: ”*lange og stacket Leirere, Skrau og Tilbehør*”, hvor *stacket* = stakkede, korte (inventarliste 1788 (Østergaard (1956):35). Ordet kunne også optræde alene, jf. den himmerlandsk form *leder* i en ældre tekst: ”*en ferdige hiøvogn med leder paa at age hiø oc korn*”, dvs. en høvogn med lejrer parat til kørsel med hø og korn (byvedtægt 1609, Randerseggen, jf. Vider (III):347). I en ganske moderne sammenhæng, nemlig en båndoptagelse fra omkring 1960, oplyses, at man ved kornhjemkørsel lagde 6 lag over *e læje*, dvs. 6 lag neg over lejrerne, her antagelig underforstået: på skraven over lejrerne (Lillebæltegnen).

De netop nævnte eksempler er fra Østjylland, men kan suppleres med vestjyske. Fx brugtes i Midtvestjylland *lejrer* med 2-3 parallelle brædder forstærket af et bræt, som gik skråt hen over dem, jf. fig. 7.

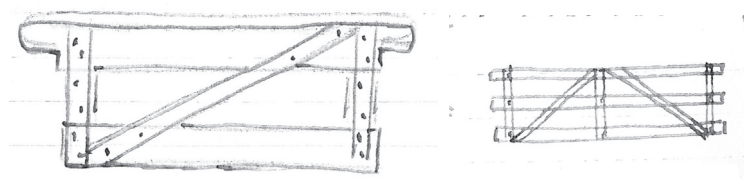

Fig. 7. Lejre-typer på Herningegnen. H.P. Hansen: Optegnelser. (Peter Skautrup Centret, ms. 208 p. 124f.).

Lejrerne her omtales især i forbindelse med brug af den vognramme, der kaldes *hø-karm* (jf. afsnit 1.1), men også sammen med skrav, jf.: en vogn ”*med Leyer, Skrau og Karm*”, boopgørelse 1790 (Skautrup (1927):55).

Høstrammebetegnelserne kunne give navn til hele høstvognen, jf. *skrave-vogn*, *stænger-vogn* m.fl. ovenfor. Det kunne vognsidebetegnelserne også: høstvognen kaldtes på Djursland *lejdervognen*, i Himmerland: *le-du-n*, *ledvogn*, i Sydøstjylland *læjerun* (= lejrevogn). Endvidere kunne høstvognen betegnes som en *lej(e)ret vogn*, altså med et adjektiv dannet ud fra substantivet *lejr*. Det er den helt almindelige betegnelse i Midtøstjylland, Bjerre herred mv. (indtegnet som området A-A på kort 2), medens sammensætningen *lejder-vogn* er mere spredt afhjemlet i et større østjysk område, fra Hobro i nord til Vejle i syd.

Som nævnt i indledningen er der tæt sammenhæng mellem betegnelser for høstramme og vognsider; det ses særlig tydeligt i fig. 8.

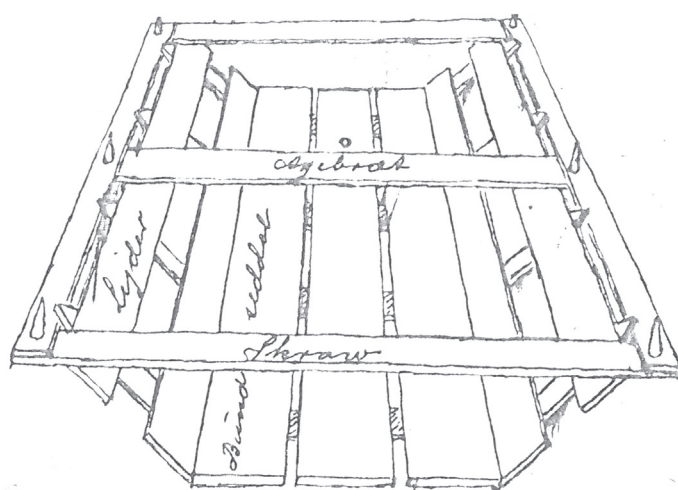

Fig. 8. Lejdervogn med skrave. Knebel sogn, Mols/Djursland ca. 1940.

Høstvognen består her først og fremmest af lejder og skrave. Desuden ses her et eksempel på, at der også i vognbunden er mellemrum mellem brædderne, i modsætning til typen i fig. 1 fra Vesthimmerland. – Det ses i øvrigt, at vognbunden betegnes *bundsæddel*. I Midtøstjylland kan det skrives *bundsejl* (fx i °Houlbjerg); sidsteleddet er et ord *sæddel* med betydningen 'bræt, fjæl i vognbund' (jf. Feilberg (III):717).

2.2. Lerring, lejdring

I sønderjysk betegnes høstvognens sider især som *lærringer*, *le(r) ringer* mv., hvilket under ét kan gengives som *lerringer* (jf. kort 2); enkelte steder bruges også *lærninger* (foruden stedvis *høst-haver*, jf. note 9). Fra Ribeegegnen anfører K.J. Lyngby omkring 1860 udtrykket "have lidt over æ lærenger" med betydningen 'have et lille læs, som omtrent kun fylder lejrerne', og fra Emmerlev nævner han, at *leringer* oftest betegner vognsider med *spiler* (= spoler, tremmer, jf. ovf.). Ligeledes nævnes *lærenger* med *spiler* fra Hostrup, hvor dog udformning med parallelle brædder også er omtalt (Ottens (II.2):192).

I andre optegnelser skrives ordet *lædding*, evt. ved siden af *lærring* (Kok (1863):336, Hagerup (1867):59). Betydningen anføres stedvis som vognfading, altså sider og bund under ét; oftest gælder det dog kun siderne. Enkelte optegnelser angiver formen *lærning*, nemlig dels °Løgumkloster (Peter Jeppesen), dels en meddeler fra Hostrup sogn, der antyder, at formen også kendes på Als og Sundeved; dette er dog ikke bekræftet af andre optegnelser i Jysk Ordbogs materiale.

Også *lerring* har forbindelse til *lejder* eller det middelnedertyske *ledder*, formentlig som afledning. I hvert fald karakteriserer Nyberg (1988:258) ordet som 'næppe egentligt låneord, snarest lokal sønderjysk afledningsdannelse'. I Jysk Ordbog må vi overveje, om ordet skal placeres under opslagsordet *lerring* som forudsat ovenfor eller under *lærring* som hos Feilberg – eller om den etymologiske forbindelse til *lejder* skal antydes ved at vælge *lejdring* som opslagsform.

Det skal pointeres, at *lerring* ikke nævnes i forbindelse med høstrammer. Alligevel anføres det et sted, at et læs hø består af ”*det i æ lærringer samt 4 lag*”; måske har nogle af tremmerne eller tværstykkerne i vognsiderne raget lidt op over vognsiderne og dermed kunnet fastholde høet, eller man har sikret læsset med læssetang eller læssereb (som nævnt ved *skravl* i afsnit 1.2).

Ligesom ved *skrave* etc. findes også her en sammensætning med vogn, *lerring-vogn* = høstvogn, med udtalen noteret dels *lerring-vuen*, Højer sogn, dels *lær-ηvun* i VisH (syd for grænsen), hvor vogntypen omtales som ældre og 'nu forsvundet' (1933).

Afslutning

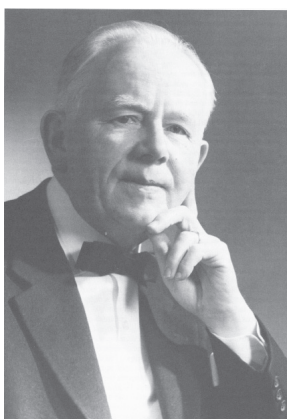
Hvad der begyndte med ønsket om en kortfattet præsentation af de jyske dialekters betegnelser for høstrammer, viste sig at kræve adskilligt mere omfattende undersøgelser af betegnelser for vogne, vognsider og dele heraf. Det illustrerer dels dialekternes rige ordforråd for redskaber mv. til årets arbejde i landbruget, dels de stærkt varierende betegnelser fra egn til egn – og bemærk, at et og samme ord kan betegne helt forskelligartede ting, redskabsdele mv. i forskellige egne. Det blev en mere omfattende opgave end forudset, men spændende at afdække så mange sammenhænge i ordforrådet i Jysk Ordbogs samlinger. Helt konkret kan det tjene som en disposition for redaktionen af en

række ordbogsartikler: først *lejder*-komplekset, som vi nærmer os (p.t. redigeres afsnittene *ki-/ kl-*), senere for delbetydninger af *skagle*, *skrave* og de øvrige betegnelser nævnt i afsnit 1.

Litteratur

- Andersen, L. (1930): Minder fra den sydøstlige Del af Rinds Herred fra Tiden omkring Midten af det 19. Aarhundrede. *Fra Viborg Amt*. Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg: 76-127.
- Arboe, Torben (2006): Hjald, slyde, rande – og andre betegnelser for stænge, halvloft mv. *Ord & Sag*. 26. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Århus: 16-32.
- Begtrup. = Begtrup, Gr. (1808-1812): *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Nørre-Jylland*. I-III. Kjøbenhavn.
- Bertelsen, Erik (1955): *Harboør-Folk*. København.
- Espegaard, Arne (1972-1974): *Vendsysselsk Ordbog*. I-IV. Hjørring.
- Espegaard, Arne (1980): *Liv og sprog på svundne tiders Læsø*. I-II. Esbjerg.
- Feilberg, H.F. (1886-1914): *Ordbog over jyske almuesmål*. 1-4. København.
- Frifelt, Salomon J. (1965): *Søgnedage og gildesfærd*. København.
- Frifelt, Salomon J. og T. Tobiassen Kragelund (1937): *Vi svinger vor Høle*. Esbjerg.
- Hagerup, E. (1867): *Det danske Sprog i Angel*. København.
- Hansen, H.P. (1950): *De gamle fortalte*. III. København.
- Hvam, Niels (1956): Høstarbejde på Palsgård i Bjerge herred 1892. *Folkeminder*. 1955-59. København: 83-87.
- Jespersen, Esbern (1934): *Kirker, Præster og Degne i Vinding-Vind*. Holstenbro.
- Jul Nielsen, Bent (1996): Djurslandsmålets mysterier. *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. Festskrift til Inger Ejkskjær. Institut for Dansk Dialektforskning. København: 199-208.
- Jysk Ordbog. www.jyskordbog.dk. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Aarhus Universitet.
- Kok, Johannes (1863): *Det Danske Folkesprog i Sønderjylland*. I. København.
- Kragelund, T. (1943): Fra den gamle Bondegaard. *Fra Ribe Amt*. 10. Historisk Samfund for Ribe Amt. København: 594-606.

- Kristensen, Torolf (1939): *Fræ mi bet'te Ti'å ong·Daw·. Minder og Oplevelser fra Sydvestsalling*. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. Aarhus.
- Kvolsgaard, C.M.C. (1891): *Spredte Træk af Landbolivet*. København.
- Løvig, Jens P. (1944): *Krummer. Viser, Digte og Sange*. Holstebro.
- Mensing, Otto (1927-1935): *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. I-V. Neumünster.
- Munk, N.P.J. (1977): Hedepionerens Kaar. *Fra Viborg Amt*. 42. Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg: 7-31.
- Møller, Andreas (1973): *Både og bådfolk i marsken*. Esbjerg.
- Nielsen, Oluf (1894): *Historisk-topografiske Efterretninger om Skodborg og Vandfuld Herreder*. København.
- Nyberg, Magda (1988): *Tyske låneord i sønderjysk*. Dialektstudier. V. København.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 1-28 (1918-1956). København.
- Ottosen, M.B. (1963-1969): *Hostrup-Dansk*. II. Ordbog. 1-5. Udg. Ella Jensen og Magda Nyberg. København.
- Raunkjær, C. (1964): *Fra en vestjysk Hedegård i tiden ca. 1865-75*. Viborg.
- Raae, Ellen (1945): Høstvognen. Redegørelse og Spørgsmaal. *Danske Folkemaal*. 14. København:120-129.
- Schade, C. (1811): *Beskrivelse over Øen Mors*. Aalborg.
- Skautrup, Peter (1927): *Et Hardsysselmål*. I. København.
- Skyum, A.C. (1948): *Morsingmålets Ordforråd*. I. Aarhus.
- Susgaard, Kr. (1986): *Hee Sogn*. Ringkjøbing.
- Vider. = *Danske Vider og Vedtægter*. III. (1913-20). København.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1 ff (1992ff). Institut for Dansk Dialektforskning. København.
- Østergaard, Jens (1936): Nogle Erindringer om Jydepotteindustrien i Gammelstrup. *Fra Viborg Amt*. Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg: 5-25.
- Østergaard, Jens (1956): Træk af svingplovens historie fra det vestlige Fjends herred. *Skivebogen. Historisk årbog for Skive og omegn*. Skive: 34-60.
- Aakjær, Jeppe (1909): *Rugens Sange*. 3. opl. København og Kristiania.

Spørg ”Skautrup”

Sædvanen tro bringer vi et par af de mange spørgsmål, vi har fået i årets løb – sammen med vores svar:

Marefo

B.N.J, Holstebro-egnen:

Min morfar bandede sjældent, men når han endelig gjorde det, brugte han det sære ord *marefo*. Det lyder lidt i retning af Holbergs *mafoi*, men det er vel næppe samme ord?

Svar:

Nej, Holbergs franske ed *ma foi* (= min tro, sandelig!) slog aldrig igennem i dansk. *Mare'fo* (med tryk på sidste stavelse) er pæredansk. De første stavelser (*mare-*) er en nedslidte form af (den hellige) *Maria*. Banden i Marias navn var helt almindelig tilbage i katolsk tid (dvs. før 1500), og i nogle jyske egne (især i Øst- og Midtjylland) har man helt op mod 1900 kunne høre gamle eder som (*så*) *marri*, (*så*) *marre*.

Ederne med *Maria* holdt sig dårligere i Vestjylland. Herfra har vi næsten kun registreret den type af eder, som med reformationen afløste de gamle katolske – nemlig eder, hvor man bander i fandens navn (eller ved et af hans mange dæksnavne). Specielt i Vestjylland

ses fandens navn ofte forbundet med et efterfølgende *-fo* el. *-fo'en* (= få, få den; altså = gid fanden få (den), nemlig den ting, den person el. det forhold, man bander over).

Den ed, du anfører (*mare'fo*) ser ud til at være et blandingsprodukt af de to typer. Det er der ret beset ikke noget mærkeligt i, for det bogstavelige indhold i ederne har aldrig spillet den store rolle. Din morfar har næppe heller forbundet nogen egentlig mening med *mare'fo* – lige så lidt, som vi i dag vil forbinde udbruddet *hillemand* med nogetsomhelst (og her er dog ellers oprindelig tale om de hellige mænd, dvs. helgenerne i katolsk tid).

Nogle af vore kilder har ment, at væsnet i eder som (*så*) *marre* nok var den *mare(n)*, som red folk under mareridt. Men det er altså historisk ligeså ukorrekt, som når du aner en tilknytning til den franske ed *ma foi*.

Lattergrotte

C.N., Sundeved:

Jeg stødte for en uges tid siden i et lokalt blad på udtrykkene *smørgrav* og *lattergrotte*. De skulle begge betyde ”smilehul”, og begge dele lyder rimelig sønderjysk. Men i min familie har vi nu altid sagt *smilegrotte*. Hører de her ord hjemme forskellige steder i Sønderjylland? Og hvor stammer de fra?

Svar:

C.N. har ganske ret i, at alle tre ord er sønderjyske. Alene af den grund, at man i Sønderjylland – i hvert fald syd for en linje Ribe-Haderslev – nødig har brugt ordet *hul* (= fordybning); hernede hedder det i almindelighed *gaf* (svarende til rigssprogets *gab*), eller man har brugt mere specielle ord: *grotte* (på Aabenraa-kanten og på Sundeved), *grav* (på Als). Fx har børn omkring Aabenraa trillet *kugler i grotte*; og på Als kan man høre, at den-og-den sag skal ses efter *i alle grikker og grave* (= i alle kroge og huller).

Det er derfor ikke så sært, at de navne for et smilehul, der ender på *-grotte*, er optegnet netop ved Aabenraa og på Sundeved: *smilegrotte*, *lattergrotte*, *smørgrav* (og såmænd helt uden forled,

bare *grotte*), og at det er på Als, et smilehul hedder *smørgrav*. I resten af Sønderjylland bruges betegnelser med *-gaf*: det almindelige *smilegaf* og ude ved Vesterhavet også *lattergaf*.

Forleddene *smile-*, *latter-* og *smør-* er knap så stedfaste – og genfindes for øvrigt længere nordpå i Jylland, hvor et smilehul (udover at hedde netop sådan) også kan hedde en *latterdal* el. et *smørhul*. *Smile-* og *latter-* forklarer sig selv; kun *smør-* kan virke sært. Forklaringen må være, at ordene *smørgrav*, *smørgrotte* og (i Nordjylland) *smørhul* er blevet overlånt fra deres egentlige betydning (nemlig ”smørhul i grød”) og brugt som et drillende kælenavn på smilehullet. Måske bare på grund af formen, men måske også fordi et smilehul nær munden let kan blive lidt *smørret* (= fedtet).

Kattehalset

L.A. i Vojens:

Jeg har nu nogen gange hørt udtrykket *kathalset* om en storsnudet, indbildsk fyr. Er det et rigtigt sønderjysk ord?

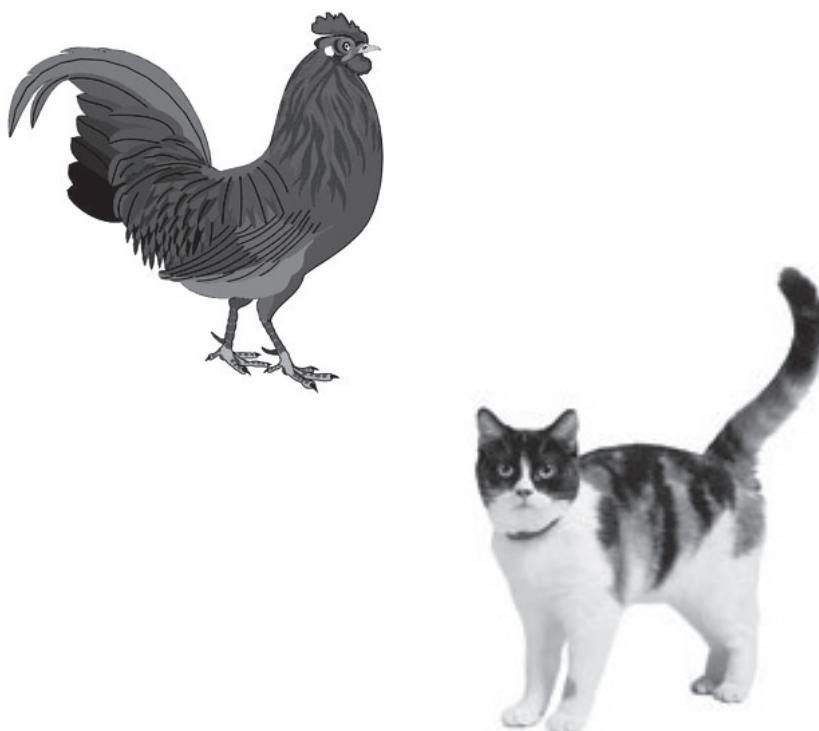
Svar:

Ja. Men kært barn har mange navne, og man har fundet på mange hånende og spøgende betegnelser, når der skulle peges fingre ad en storsnudet person. *Kattehalset* er en af disse betegnelser, brugt i hele Sønderjylland (dog sjældent på Als). Ordet viste sig endnu velkendt af de fleste sønderjyske meddelere, da Jysk Ordbog havde det med på en spørgeliste i 1988. På Aabenraa-kanten foretrak meddelerne dog varianten *kattehalet*, og på Als dominerede udtrykket *højkokket* (hvilket nogle også meddelte fra Sundeved).

Og hvad er det så for et ord: *kattehalset*? Ja, under redaktionen af Jysk Ordbog har vi tit gjort den iagttagelse, at man i det gamle landbosamfund foretrak billedsprog i stedet for en ordrig forklaring. Ved at bruge denne genvej fik man samtidig rig mulighed for at signalere sin afstandtagen. De sproglige billeder hentede man naturligvis fra hverdagen på gården, og hvem har ikke – selv i vore dage – fx grinet af en kat, der spankulerer forbi med hovedet højt rejst, som om den ejede alverden?

Helt parallelt fandt man i Nordvestjylland på betegnelsen *kattenakket*, hvis man da ikke brugte den latterligt skrydende hane som billede: *kokkehalset*! I Vendsyssel blev det til *kovsnakket* – men her var det kovsen, det daglige ølkrus med to latterligt store ører foroven, man valgte som billede på en knejsende person. Og man kunne blive ved.

Her er det mere relevant at spørge, hvor alsingerne har deres betegnelse *højkokket* fra. Det er selvfølgelig igen hanen, der er på spil. I en gammel optegnelse fra Lejrskov kender vi ordet *at kokke* = bralre op, gøre sig vigtig; og opfører man sig sådan, kan man logisk nok kaldes *kokket* – eller *højkokket*. Fra Als er også optegnet *højkæppet*, men her er vist bare vendt op og ned på rigssprogets *kæphøj* (som for øvrigt hedder sådan, fordi den pågældende bestandig *kæpper op* = kæfter op).

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Viggo Sørensen:

Et ord er et ord – også når det muterer

1. Når klafitterne bliver læst op

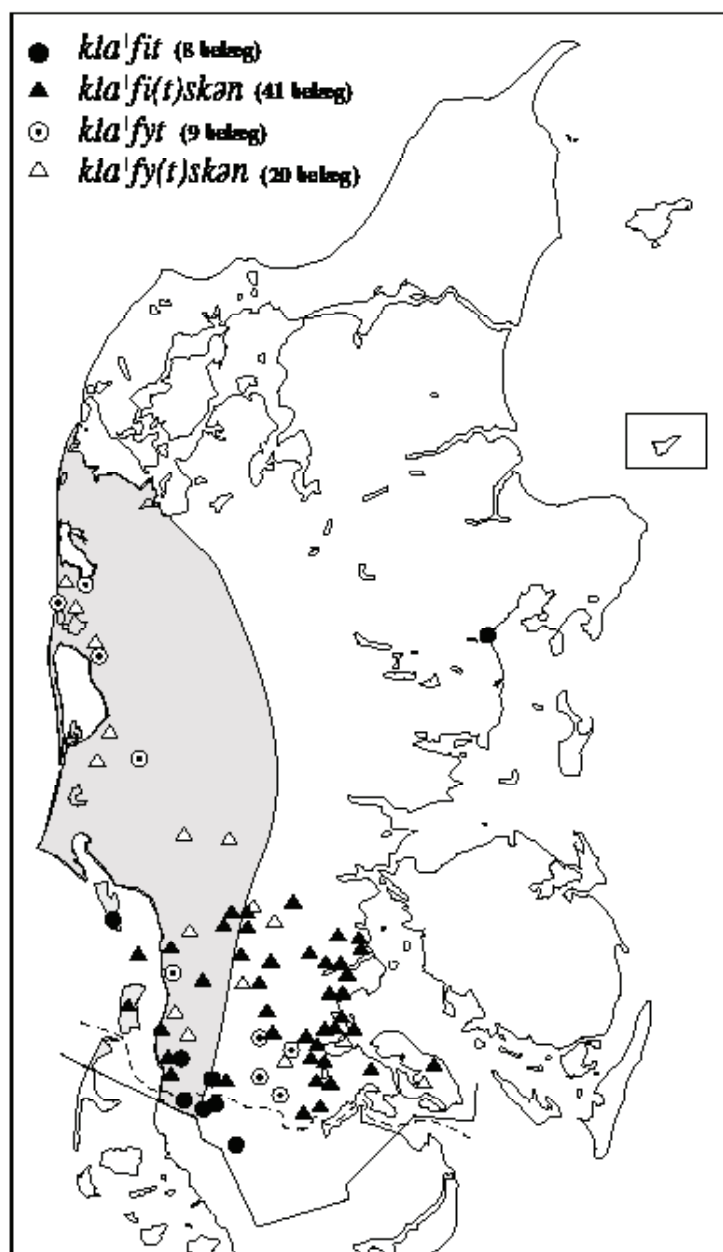
Kla'fi(t)sken kendes i det meste af Sønderjylland som betegnelse for en ussel (lille eller forfalden) rønne, et (elendigt) skur – undertiden også brugt om et uanseligt rum (pulterkammer, wc etc.). Mod vest høres ordet også udtalt med y (*kla'fytsken*), og i denne form er ordet også sporadisk optegnet i Sydvestjylland og videre op langs Vestkysten til Nissum fjord. Endelig optræder ordet i tostavellesform: *kla'fit* (i det vestlige Sønderjylland lige nord og syd for rigsgrænsen), *kla'fyt* (i det mellemste Sønderjylland og sporadisk op langs Vestkysten).¹ Se kort 1. Alle former har hovedtryk på 2. stavelse, hvilket tyder på indlån sydfra; indtil videre har ingen dog fundet et overbevisende forlæg.²

Hele 4 kilder på Als bruger imidlertid ordet i en ganske afvigende betydning, nemlig som del af det faste udtryk at få *e kla'fitter* (*fore*)læst (= blive skældt ud). Her har ordet *kla'fit* helt klart overtaget et andet ords plads, for traditionelt er det *e le'vitter*, man får forelæst (i det østlige og sydlige Søndejylland).³ Se (for begge udtryks

¹ Formerne med y skyldes formentlig påvirkning fra et synonym (JO. *hysken*).

² I Dialektstudier.V.318 sammenstiller Magda Nyberg ordet med et plattysk ord *Slafittjen* (med sideform *Klafittjen*), men finder ikke sammenhængen overbevisende; jeg vender tilbage til muligheden nedenfor (i afsnit 5). En optegner fra Haderslev forestiller sig et bagvedliggende fransk *clai fixage* (= monteret fletværk), brugt som betegnelse for (egl.) tilbygget vindfang; jeg har intet fundet, der kunne støtte den forklaring.

³ Udtrykket knytter sig formentlig til Jacobs forkyndelse i 1. Mosebog 49, hvor nogle af sønnerne prises, mens andre (bl.a. Levi og Simeon) får hårde ord med på vejen. Udtrykket er lånt fra tysk (jf. Mensing.Wb.III.462, Grimm.DW.VI.852).

Kort 1. Udtale af *kla'fit(sken)* (= rønne etc.). Det lysegrå område viser udbredelsen af synonymet *hysken*, jf. note 1.

vedkommende) kort 2. Kilderne er for mange og for kvalificerede⁴ til, at man som ordbogsredaktør kan afvise dette “forvanskede” udtryk (med dets “forkerte” brug af *kla’fitter*) som den rene fejlhuskning eller misforståelse.

Normalt vil udskiftning af ét udtrykselement med et andet (i det aktuelle tilfælde af ordet *levitter* med *klafitter*) medføre en ændring i det samlede udtryks betydning (eller alternativt: gøre det meningsløst). Sprogforskere kalder denne kobling af ændring på sprogets udtryks- og indholdsside for kommutation og anser koblingen for selve sprogets grundvold – grundbetingelsen for at et sprog kan fungere som tegnsystem og kommunikationsmiddel. Men med udskiftningen *le’vitter* > *kla’fitter* står vi bare med en ensidig mutation (på udtrykssiden), som ikke ændrer noget ved indholdet.

Forklaringen er for så vidt simpel. En sprogbruger har ved en lejlighed hørt udtrykket at *få (for-)læste levitterne*, er blevet fascineret af det fremmedartede, velklingende udtryk, og ønsker på et senere tidspunkt selv at krydre sin fremstilling med det.⁵ Men han husker delvis forkert og kommer til at erstatte det litterære ord *levitterne* med et mere dagligdags ord (i hvert fald i nærliggende egne), der lyder næsten ligesådan. Erstatningen *klafitterne* har jo samme hovedtryk på 2. stavelse, samme stærktryksvokal heri, samme efterfølgende klusil *t*, samme trykssvage endelser til slut.⁶

Det ny udtryk fungerer formentlig ligeså godt som det gamle. Sprogbrugere dissekerer jo sjældent faste udtryk: hvad for nogen *levitter*? hvilke *klafitter*? Faste udtryk forstås som helheder, idet man (som altid) støtter sig til situation, kontekst, den talendes tonefald og mimik etc.: *det kan nok være, han fik e klafitter for-læst, da han kom*

Magda Nyberg ser (i *Dialektstudier*.V.319) også et plattysk udtryk med *kapittel* (Mensing.Wb.III.46) som muligt forlæg, men her er afstanden større, både fonetisk og syntaktisk.

⁴ Hans Alsinger (pseudonym for Hans Harboe) er en af vore bedste kilder til det alsiske ordforråd; med rubrikken *Alsisk Snak* (i *Jyske Tidende* 1948-1964) har han meddelt tusindvis af alsiske ord og vendinger i en illustrerende dagligdags kontekst. Det aktuelle udtryk bruger han to gange (12.4 1953 og 5.8 1956), mens det tilsvarende med *levitter* slet ikke forekommer.

⁵ Om dialekttalendes fascination af fremmedord se *Ord & Sag*.1986.40.

⁶ Det kan også tænkes, at sprogbrugeren med vilje griber forkert, som en spøgefuldhed.

*tilbage og kun havde husket det halve.*⁷ Selv den, der aldrig før har hørt det udtryk, vil nok umiddelbart forstå meningen. Og hvis sådan et muteret udtryk først griber om sig – fx fordi “misbrugeren” er toneangivende i lokalsamfundet – så kan det meget vel ende med, at det “forkerte” udtryk sejrer over det oprindelige.

Det siger sig selv, at forvanskninger af typen *levitter* > *klafitter* lettest sker, når den “rigtige” betegnelse (*levitter*) kun bruges i en enkelt eller få faste forbindelser, og derfor ikke har nogen egenbetydning for den almindelige sprogbruger.⁸ I det aktuelle tilfælde har det erstattende ord *klafit* (= rønne mv.) næppe fæste i lokalsproget, men stammer fra en nabodialekt (sml. kort 1 og 2); heller ikke det har derfor nogen klar betydning på Als. Og en gentagen erfaring fra arbejdet med Jysk Ordbog er netop, at ord primært muterer i yderkanten af deres geografiske udbredelsesområde.

2. Den slemme dreng

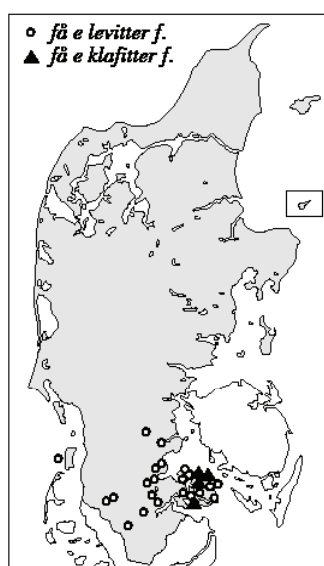
Ikke kun fremmedartede ord, men også forældede ord og fagord optræder tit i så få forbindelser, med så uigennemskuelig en egenbetydning, at de indbyder til forvanskning. Sætningsdelen *galdestreng* er et godt eksempel.

Førsteleddet *galde* (= galdevæske, fra galdeblæren) kendes nok tilbage fra gammeldansk, men er praktisk taget et fremmedord i jysk; den overførte rigssprogsbetydning ‘vrede’ (*galde* *vældede op i ham*) ses således omtolket til *æ/det gale/galle* (en substantivering af adj. *gal*)⁹: *hun banne aa bleksne ... nær de gall taæ hin* (= hun

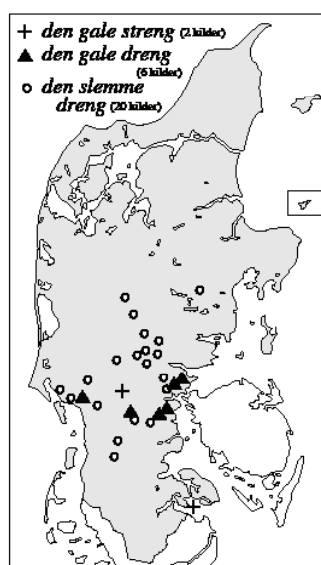
⁷ Gengivelse af originalens: *de kå nåk veæ, han fæk e Klafidde få'løst, da han kam te'bach å kon ho håvst e hal* (Hans Alsinger, i JyTid. 12.4 1953).

⁸ En enkelt af Jysk Ordbogs kilder (fra Sundeved) har det åbenbart ligesådan med fremmedordet *konduitter* (i den faste forbindelse *have konduitterne i orden* = have god forstand, have tjek på sagerne), eftersom han forvansker til: *have kla'fitterne i orden*; når denne mutation ikke har grebet om sig, kunne det skyldes, at pluralisordet *konduitter* optræder i flere forbindelser end bare den nævnte, fx (og endda i ubestemt form): *Vil I nu hold' jer Kondovitter sammel* (= holde jeres konduiter sammen, dvs. holde tungen lige i munden) (Aakj.VB.130) — eller: *du trænger te o fo di kondevitter smuer* (= at få dine konduiter smurt, dvs. huskeevnen fremmet med et par lussinger) (Vestjylland, JO spl. CV 2).

⁹ JO. ³*galle*

Kort 2. Udtrykkene *få e klafitter for-læst*, *få e levitter for-læst* (= få skældud).

Kort 3. Udtrykkene *den gale streng*, *den gale dreng*, *den slemme dreng* (= spiserøret hos får).

bander og skælder ud, når vreden tager hende).¹⁰ Andetleddet *streng* kendes også fra gammeldansk, men har inden for jysk kun etableret sig fast i særbetydninger som 'violinstreng' (alm.), 'kædetråd, i væv' (Vendsyssel og spor. sydpå), 'stribe af sammenrevet hø' (Sydvestjylland, nordvestlige Sønderjylland), 'krogline, ved fiskeri' (Thyborøn-egnen).¹¹ Ellers er det et importeret rigssprogsord.

Streng som betegnelse for et legemligt organ har vi fra tysk. Ved bestræbelserne i 1700-tallets begyndelse på at få den danske jordemoderuddannelse bragt i faste rammer tjente tyske lærebøger som grundlag for det danske undervisningsmateriale. I den forbindelse blev det tyske *Nabelstreng* gengivet som *navlestreng*.¹² Siden

¹⁰ PJæger.H.11.

¹¹ F.III.603, hvor de første tre særbetydninger optræder som bet. 1, 4 hhv. 3. Bekræftet ved gennemsyn af JOs materiale på *streng*.

¹² Fx udgiver Balthasar Buchwald i 1725 Nye Jorde-Moder-Skole, baseret på et værk af Mesnard (oversat i 1749 med titlen Jordemoder-Skole).

har *streng* bredt sig i lægevidenskabelig og veterinær terminologi, og det må være en jysk dyrlæge, der har forsøgt sig med betegnelsen *galdestreng* for fårets spiserør.

Det almindelige ord herfor var ellers (i forskellige jyske egne) *vessen*, *vessing*, *hvæse* el. *hvæssing*¹³, medmindre man (i det østlige Vendsyssel, på Djursland og i det sydøstlige Sønderjylland) kaldte det en *halstarm*. En fast betegnelse for organet var nødvendig, så man kunne belære ungdommen, at *galdestrengen under slagtning skal blokeres, så ikke galden* (der siver op fra galdeblæren) *løber ud over kødet og giver det en meget bitter smag*.¹⁴ For *fårets mavesaft er meget stærk, og såvel blod som kød blev uspiseligt, hvis der kom syre i det*.¹⁵

Jævne jyder vænnede sig aldrig til den fremmedartede betegnelse *galdestreng*. Kun i Sydjylland (med naboejne af Midt- og Sønderjylland) fik ordet en vis udbredelse, men da i den forvanskede form *æ gale dreng* (sjældent *æ gale streng*) – med førsteleddet omtolket til adj. *gal* (i den gængse betydning ‘slem’¹⁶) og med ordet *dreng* i en jovial jokerfunktion (= tingest), som genfindes i mange andre betegnelser.¹⁷ I dette tilfælde skyldes forvanskningen nok ikke – som i tilfældet *levitter* > *klafitter* – fejlhuskning; det er snarere en bevidst spøg. Ikke desto mindre slog udtrykket *æ gale dreng* igennem på Esbjerg-Vejle-Kolding-egnen som normalbetegnelse for fårets spiserør, i yngre kilder endda videre omkring, men nu i formen *æ slemme dreng* (med tilpasning til rigssprogets ordforråd). Se kort 3.

Fra det mellemste Østjylland (mellem Århus og Vejle) kendes betegnelsen *ann(e)negl* for en neglerod.¹⁸ Ordet er ældgammelt og har

¹³ F. I.715+IV.1040, AEsp.VO.II.75f., svar på JO spl. N 12.

¹⁴ Holstebro-egnen (JO spl. N 12).

¹⁵ OHøjrup.L.85.

¹⁶ JO. ²*gal* 10; forvanskningen *galde-* > *gale* lettes af, at adjektivel *gal* i jysk har kort vokal (og – hvor muligt – stød på slutkonsonanten); den bestemte form (i *æ gale dreng*) har derfor næsten samme udtale som det kendte, men sjældent anvendte ord *galde*. Når den bestemte artikel her skrives *æ*, men i udtrykkene med *levitter* / *klafitter* ovf. blev skrevet *e*, afspejler det blot den hyppigste udtale i udbredelsesområdet.

¹⁷ JO. *dreng* 7 ff. (især 14).

¹⁸ JO. *and-negl*.

skandinaviske, engelske og tyske modsvarigheder. Første led *an(d)*-er en forstavelse, der betyder '(op) imod' el. lign.¹⁹, så negleroden er altså blevet betragtet som en lille ekstranegl, der strittede ud (og på irriterende vis gik imod alting). Men i tidens løb er forstavelsen blevet uforståelig og har kaldt på omtolkning, på jysk (og i det øvrige Skandinavien) – lydligt motiveret – til substantivet *and*: *ande-negl*; en enkelt østjysk meddeler fejlhusker det endda som *andrik-negl*. Men ænder har jo ikke negle! Så jyder på Lemvig-egnen foretog nok en omtolkning – denne gang indholdsmæssigt motiveret – til *ande-næb*²⁰ (negleroden kan jo godt i formen minde lidt om sådan et). Jf. (for begge udtryk) kort 4. Man kunne her tale om en mutation på indholdssiden (uden konsekvenser for udtrykket); der har udviklet sig en ny "overført" betydning.

Nu vi er ved ænderne, så må enhver studse over betegnelsen *andrik* (= han-and); efterleddet *-rik* virker uforklarligt. Langt tilbage i sproghistorien var det et selvstændigt navn (*drage*) for han-anden, men allerede i oldtysk ses det tydeliggjort som *an(d)-drage*, og dansk har siden fra nedertysk indlånt både det usammensatte *drage* og sammensætningen (nu i den nedslidte og uigennemskuelige form *and(e)rik*). Mens *drage* længe blev bevaret som normalbetegnelsen i Vestjylland²¹, sejrede *andrik* i det øvrige Jylland (ligesom på Øerne, og siden i rigssproget). Det uforståelige *-rik* har man så i det mellemste Østjylland omtolket til *-drækker* (idet andrikken jo parrer sig med, på nord- og østjysk: *drækker*) hun-anden.²² Se (for begge udtryk) kort 5.

3. Er sproget logisk?

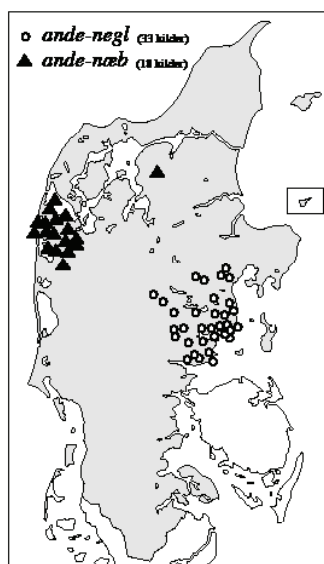
I Jysk Ordbog har vi (med en bred, bevidst upræcis betegnelse) kaldt alle forvanskninger som de ovenfor betragtede for "sammenblanding". Men der er en væsentlig forskel på forvanskningen i afsnit 1 og dem i afsnit 2. Den første er ubevidst og udelukkende fonetisk baseret: man slumper til at erstatte et uforståeligt ord med et andet, der lyder noget i samme retning, og som man er stødt på lidt hyppigere (så det hænger

¹⁹ NÅNiels.DE0.8.

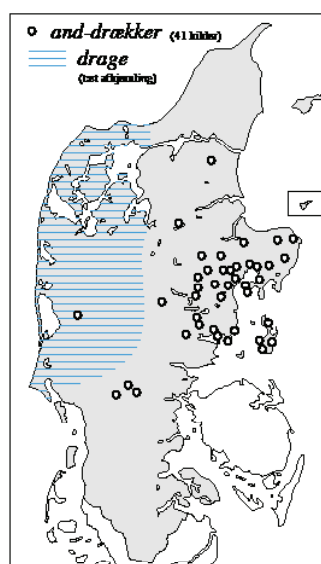
²⁰ JO. *ande-næb*.

²¹ JO. ²*drage* 1.

²² JO. *andrik*, *drække* 1.

Kort 4. Udtrykkene *ande-negl*, *ande-næb* (= neglerod).

Kort 5. Betegnelserne *drage*, *anddrækker* (= andrik).

i ørerne, uden at man forbinder noget præcist med det). Hvorimod forvanskningerne i afsnit 2 er mere eller mindre bevidste forsøg på at “reparere” et uforståeligt udtryk, med lån af byggesten fra det velkendte ordforråd. Det sidste kaldes traditionelt for folkeetymologi, og i klare tilfælde anvender vi også denne betegnelse i Jysk Ordbog.

Folkeetymologisk virksomhed finder sted inden for alle sprog (inkl. dialekter), baseret på sprogbrugernes forvisning om, at deres sprog (i hvert fald stort set og i princippet) er “logisk” opbygget – og (ideelt set) bør være det. I relation til de sproglige enheder, vi har betragtet ovenfor, forventer sprogbrugeren, at sammensætninger og faste udtryk er helheder med en betydning, der efter simple (syntaktiske og morfologiske) regler “summerer” betydningen af de indgående ord. Og meget rigtigt er der i denne betragtning; ellers kunne man ikke kommunikere kontrollerbart – og skrive grammatikker om de gældende regler. Sagen er bare, at de syntaktisk-morfologiske regler spiller sammen med andre magtfulde “maskindele” i sproget, som er anderledes “ulogiske”.

Her tænker jeg først og fremmest på et fænomen, som allerede blev strejft ovenfor: “overført betydning”. Det er formentlig en grundliggende menneskelig evne at orientere sig i en ukendt ny sammenhæng ved at bruge andre, mere velkendte sammenhænge som mønster. I hvert fald kan ethvert sprogligt udtryk, hvis det bliver kommunikativt nødvendigt, tillægges en ny, “overført” betydning i forlængelse af den “gamle”, etablerede betydning – som *andenæb* ovenfor. Da romerne overtog skrivekunsten (og alfabetet) fra grækerne, måtte man have et ord for ‘at læse’. I stedet for at låne et græsk ord genbrugte man et almindeligt latinsk: *legere* betyder oprindeligt ‘at samle’ (planter, frugter etc.), men ligheden mellem denne fysiske proces og den ny abstrakte at samle rækker af bogstaver til genkendelige ord gjorde det naturligt også at bruge ordet *legere* i den overførte betydning ‘at læse’. Et årtusind senere gentog nordboerne denne overførsel: ordet *lesa* (= samle etc.) fik tillige den overførte betydning ‘at læse’.²³ I mange jyske dialekter har man helt op til nutiden kunnet *løøs* såvel bogstaver som kartofler.²⁴

Overførsel af betydning er en helt central faktor i sprogets udvikling – en økonomisk genbrug af såvel forestillinger (semantiske rum) som udtryksmidler (ordforråd og morfologiske ressourcer). Hvor ældgammel og gennemgribende en mekanisme her er tale om, får man umiddelbart fornemmelse af ved i større ordbøger at lade øjnene løbe ned over artikler med de almindeligste præpositioner (fx *i*); i almindelighed afspejler betydningernes rækkefølge, hvordan redaktøren forestiller sig en steds-orienteret grundbetydning af ordet (fx *i huset*, *i seng*), som så i første omgang har dannet mønster for en tids-orienteret anvendelse (fx *i 5 minutter*, *5 minutter i*) og i anden omgang en lang række mere abstrakte anvendelser (fx *i stykker*, *i alle måder*, *i skat*).

Den, der første gang har kaldt det at læse for *legere* eller *lesa*, har stolet på, at sprogfællerne fangede den overførte mening, og det gjorde de åbenbart, eftersom denne betydning groede fast i sproget. Faktisk vil billedlig brug af sproget næsten altid blive forstået, da vi mennesker er så ens kognitivt indrettet og kan sætte os i den talendes/skrivendes

²³ Cleasby&Vigfusson.385. Som i mange andre kulturelle sammenhænge hentede vi her inspiration fra tysk (Grimm.DW.VI.676).

²⁴ Feilb.II.502.

sted. Ikke desto mindre ville kommunikation hurtigt blive en anstrengende affære, hvis vi hver gang skulle ud i overvejelser om, hvad den anden mon mener. Her får vi hjælp af et andet meget menneskeligt træk, nemlig tilvænning: har vi først en gang eller to forstået et ord eller et udtryk i den tilsigtede overførte mening (*læse, få levitterne forlæst*), er vi parat til at indlemme denne ny betydningsnuance hhv. faste betydning i vores ordforråd. Sprogforskere taler om, at ordet eller udtrykket leksikaliseres.

Om et overført ord eller et nyt udtryk bliver leksikaliseret (fx forvanskningen *få klafitterne forlæst*), eller det ikke slår igennem (som forvanskningen *have klafitterne i orden*) er tilfældigt, i den forstand at det beror på balancen mellem en lang række faktorer: hvad vi i forvejen har som sproglig bagage og ligeså godt kan falde tilbage på (*have konduitterne i orden*), hvor slående eller rap vi finder den tilbudte fornyelse, osv. – og da vi jo er mennesker: hvem der spiller ud med det ny ord eller udtryk: en vi beundrer (og gerne efteraber), en som os selv, eller det rene fjols.

Sproget er altså rigtigt nok i sin grundstruktur “logisk” (eller bedre: reguleret). Men al “indmaden” (dvs. ordforråd mv.) er samfundsmæssigt udviklet og under stadig revision. Hvis vi kunne studere de utallige kommunikationssituationer i detaljer, skulle ordforrådets udvikling nok vise sig ligeså darwinistisk forklarligt som slægtens fysiske udvikling.

4. Et kludetæppe af ord

Ordforrådet i ethvert normalt sprog er en forfærdelig gang rod. Som antydning i det foregående bringes ny ord og udtryk ustandseligt i spil – ofte ved sammenstykning af hjemlige brokker, men ligeså tit som indlån (i hælene på importerede varer eller ideer). Alskens tilfældigheder afgør så, om de pågældende ord og udtryk slår igennem eller ligeså hurtigt glider ud igen. Og i den anden ende er der hele tiden ord og udtryk, der uddør – fordi de føles for fremmede (som *galdestreng* i jysk), eller fordi de er blevet udkonkurreret af andre (og højst har overlevet som uigenkendelige rester, fx (and)-*rik*, *and*-(negl) i jysk).

Det hele er ét stort kludetæppe, hvor ret så mange ord hænger forståeligt sammen via afledning og syntaks (fx *fin* – *finhed* – *finpudse*), men hvor andre tilsvarende slet ikke gør det (fx *god* –

kvalitet – opgradere). Ikke sært, at børn i sidste tilfælde prøver at genindføre sammenhængen ved at snakke om madens *godhed*, eller om *godgørelse* af en itugået ting), indtil de får at vide, at sådan hedder det bare ikke! Og ligeså forståeligt, at jyder har forsøgt at skabe forståelig sammenhæng med de ovennævnte folkeetymologier (*andenæb*, *den slemme dreng*); de mødte tilmed ingen autoritativ modstand.

Sjældnere brugte ord eller udtryk vil endda ofte blive fejlhørt eller fejlhusket, som det var tilfældet med *levitterne* i afsnit 1. Og den forklaring får man som ordbogsredaktør gang på gang brug for – som en rimelig forklaring på, at så mange ord optræder i sideformer, der ikke kan forklares som rent fonetiske varianter.

Ham-bugt (= knæhase) har i jysk mindst 5 sikre sideformer: *ham-bøjt*, *ham-bræt*, *ham-ben*, *ham-bolt*, *ham-borger*. Det trykstærke førsteled²⁵ ses næsten uberørt (måske fordi andre kendte ord starter på samme måde, skønt også dér uigennemskuelige: *Hamborg*, *ham-per* etc.); men det mere tryksvage (og mindre iørefaldende) andetled er hyppigt omtolket i retning af andre kendte ord: i de første to sideformer til synonymerne *bugt* (= bøjning) hhv. **bræt* (< *brætte* = folde)²⁶, i *ham-ben* som det overordnede lem (benet) – så i alle disse tilfælde kan man igen tale om folkeetymologier. Valgene af *-bolt* og *-borger* er derimod totalt meningsløse; her lånes blot – som i forvanskningen *levitter* > *klafitter* – udtale i tilslutning til velkendte ord(dele) som *am-bolt* hhv. *ham-borger*.

Læseren vil ved opslag i Jysk Ordbog støde på en mængde sideformer, og det af begge typer: dels semantisk, dels fonetisk motiverede. En bestemt type sammenstykkede synonymmer må endda siges at være såvel semantisk som fonetisk baserede: *a'larm* + *hal'løj* > *ha'larm*; *am'pløj* + *a'pros* > *am'pros* (= virksomhed, sving, vigør).

Ordforrådet i et talesprog (såsom de jyske dialekter) er – uden den normalisering, der følger med ordbøger og skoleundervisning – ikke bare uldent i kanterne (hvilke ord indgår i det etablerede ordforråd?), men stedvis også udflydende i mønsteret (hvilke former

²⁵ < gammeldansk *ham* (= lår), samme ord som engelsk *ham* (= skinke) (NÅNiels. DEO.145).

²⁶ JO. *bugt* 1, ¹*brætte* 1.

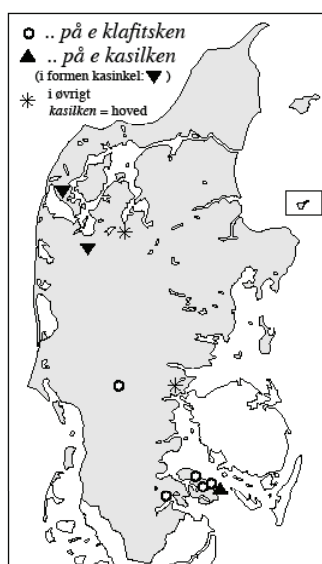
kan medregnes til et bestemt ord?). Under redaktion af Jysk Ordbog støder vi igen og igen på former, der fonetisk-morfologisk eller semantisk ligger på grænsen af, hvad man vil opfatte som et givet ord. Vi har efterhånden indstillet os på at lukke de former ind, der lader sig forklare som etablerede mutationer (dvs. “overførsler” på indholdssiden, forvanskninger på udtrykssiden). Så udtrykket at *læse nogen e klafitter* fortjener medtagelse i artiklen *kla’fit*.

5. Ska’ du ha en på e klafitsken?

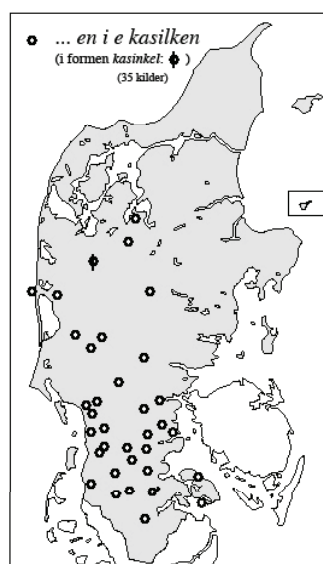
Lad mig til slut vende tilbage til en anden forvanskning, denne gang knyttet til sideformen *klafitsken*. 5 sønderjyske og sydvestjyske kilder (hvoraf de 3 fra Als) kender udtrykket at *give / få en i / på e kla’fitsken* (= en på hovedet, en lige i synet), hvor betydningen af *klafitsken* jo ikke ligger i umiddelbar forlængelse af grundbetydningen (‘ussel bygning’ el. lign.); jf. kort 6. Hvis man her – ligesom ved forvanskningen i afsnit 1 – forestiller sig, at *kla’fitsken* skulle have erstattet et andet ord, så kunne *ka’silken* være et godt bud. De to ord minder jo lydligt om hinanden: samme hovedtryk på 2. stavelse, samme stærktryksvokal, samme trykssvage vokal i 1. stavelse, samme trykssvage stavelse til slut.

Kasilken bruges godt nok mest i et fast udtryk med en lidt anden betydning, kendt fra Vest- og (især) Sønderjylland: at *tage / gribe en i e ka’silken* (= tage vedkommende i krebsen, nakken), formentlig indlånt fra plattysk.²⁷ Se kort 7. *Kasilken* ses forbundet med andre verber (*gribe / tage i*) end *klafitsken*, og objektet *en* står for en person, ikke (som ved *klafitsken*) et slag. En sammenligning af kort 6 og 7 viser straks, at de to udtryk anvendes i stort set samme områder af Vest- og Sønderjylland, og hele 14 af Jysk Ordbogs sydvest- og sønderjyske kilder kender dem begge og holder dem klart adskilt. Kun i yderkanterne af de to ords udbredelsesområde (nemlig i Nordvestjylland, i egnen omkring

²⁷ *Kasilken* minder stærkt om det plattyske *käsel* (= paryk, gammel hue el. hat, etc.), som antages at gå tilbage til middelaldertysk *kasel* (< latin *casula* = en vid, ærmeløs kappe) (Schiller&Lübbers.II.43). Hvis denne etymologi holder stik, er det forståeligt, at ordet (med diminutiv-endelse) kan optræde i forbindelsen *beim kasseekel nehmen* el. (i forenklet notation) *bai e kasilkene faue* (= gribe i kraven) (Mitzka.SchlesW.II.628, hhv. WörterbNordfries.258); for en løs kappe må være god at gribe fat i.

Kort 6. Udtrykkene *give / få en på e klafitsken* hhv. *æ kasilken* (= en på hovedet) etc.

Kort 7. Udtrykket *tage / gribe en i e kasilken* (el. lign.).

Lillebælt og på Als) ses der tendens til sammenblanding, idet 5 kilder enten kender forbindelsen at *få en på (æ) kasilken* (i nordvest med forvanskning > *kasinkel*), eller i anden sammenhæng bruger glosen *kasilken* om hovedet. Se igen kort 6.

Her er uden tvivl tale om en yngre og temmelig ustabil brug af ordet *ka'silken*, med kun en enkelt kilde rækkende tilbage til slutningen af 1800-tallet²⁸ – hvorimod udtrykket *tage / gribe en i e kasilken* er velbelagt fra denne periode. Alligevel kunne *en på e kasilken* godt være forlæg for det endnu senere optegnede *en på e klafitsken*²⁹, så det

²⁸ JSkytte.GGS.I.89: *de røg i Kasilken paa hverandre*. – I starten af 1900-tallet bruger Jeppe Aakjær ikke blot det hævdevundne *gribelhave i æ kasilken* (Aakj. GBJ.53+R.57+JF.142), men anvender tillige ordet om hovedet i flere forbindelser: *et Spand Vand ... lige i "Kasilkenet"* (Aakj.JF.139), *æ Kaal haar faat æ Skjot nied øwer æ Kasilken* (= skjorten nedover æ kasilken – hvad han så overraskende gloseforklarer som *Bælgen*) (Aakj.P.64, og tilsvarende P.100).

²⁹ Ældste belæg er fra Hans Alsinger (i JyTid. 13.6 1953), resten rejseoptegnelser og spørgelistebevarelser fra 70'erne og 80'erne. Rigssprogets *en på kassen* kan også have befordret udtrykket.

altså igen – ligesom i afsnit 1 – er ordet *klafit(ske)*, der har muteret, og sidstnævnte udtryk altså også bør medtages i Jysk Ordbogs artikel *kla'fit*.

6. Hvad er i grunden et klafitsken?

Klafit(sken) ser ud til at have været en ekspansiv glose. Men hvor stammer ordet selv fra. Udtalen (se kort 1) tyder på en grundform *kla'fit*, oftest forsynet med diminutivendelsen *-sken* – og begge dele tyder (som allerede nævnt) på indlån sydfra. Ømålsordbogen har ordet *kla'vet* (udtalt med langt e og stød), optegnet 3 steder på Vestsjælland som en nedsættende betegnelse for en hest, fx: *kan du stå ordentlig, din klavet!* Det er ikke første gang, jeg ser sådanne pejorativer (med vag grundbetydning) rettet bredt mod såvel genstande som dyr og personer: *kankel*, *knort*, *ralt* etc.³⁰, så det er muligt, at *kla'vit* og *kla'vet* historisk set er samme ord. Men det bringer os ikke nærmere til dettes herkomst.

Diminutivformen *kla'fitsken* ligner stærkt mange nordtyske dialekters *sla'fittjen* el. lign. – i det faste udtryk *enen bi de slafittjen kriegem* el. lign. (= gribe en i kraven). *Sla'fittjen* forklares som en gammel pluralis dativ af middelaldertysk *slagfittich*, *-fittik* (= vinge, men sekundært også om frakkeskøde); pluralisformen er sidenhen mange steder blevet misforstået som en diminutiv (med endelsen *-chen*, *-tjen*).³¹ Ordet anvendes helt parallelt med *kasilken* fra afsnit 5 (det er jo også 'vingebenene' eller 'skøderne', man bliver grebet ved). Nogle få steder optræder ordet med *kl*-udtale (altså tæt på det sønderjyske *kla'fitsken*).³²

Den ret unge sønderjyske forbindelse *en på e klafitsken* kunne til nøds overvejes som en efterligning af det plattyske *slafittjen*-udtryk (i stedet for som i afsnit 5 at blive koblet til *kasilken*). Men det er vanskeligt at forestille sig et fast plattysk udtryk som ophav til en gedigen sønderjysk glose (med mange anvendelsesmuligheder). Så skulle der da foreligge en veletableret sønderjysk betegnelse, som det

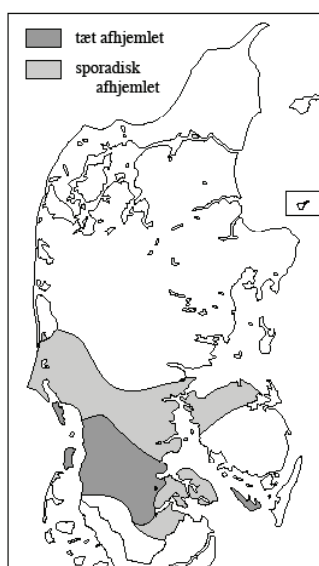
³⁰ GodeOrd.465ff.

³¹ Grimm.DW.IX.299.

³² Grimm.DW.IX.299, NiederdtW.VII.275. Magda Nyberg henviser (i Dialektstudier.V.318) tillige til Wossidlo-Teuchert.MW.

plattyske *slafittjen* blot udtryksmæssigt har smittet af på. Men her tør jeg (af fonetiske grunde) ikke rigtigt tro på det gammelnordiske *kleve* (oldislandsk *klefi*³³), i sønderjysk udtalt *kløw*· el. lign.

Kleve betegner ellers også et mindre rum, der ikke som de fleste rum i den gamle gårdtype rakte tværs gennem stuehuset, men var “*kløvet fra*” (som et eller to rum i halv dybde).³⁴ Og ordets overlevelse op til vor tid i det østlige Sønderjylland, på Ærø og Vestfyn (se kort 8³⁵) kunne tale for en forbindelse. Indtil videre vil vi dog i Jysk Ordbog nøjes med at kalde *kla'fit(sken)* et ord “af uvis oprindelse; muligvis beslægtet med *kleve*”. Etymologi er – ligesom politik – kun det muliges kunst.

Kort 8. Betegnelsen *kleve* (= kammer).

Litteratur:

Jeg har i litteraturhenvisninger anvendt forkortelserne fra www.jyskordbog.dk

³³ Men længst tilbage < latin *clibanus* (ODS.X.554).

³⁴ Fx GLind.S.60, AarbTurist.1930.205.

³⁵ Baseret på ØMO. samt JOs seddelkartotek. De fleste kilder er fra 1800-tallet, nogle rækker tilbage til 1600- og 1700-tallet; kun få er fra 1900-tallet, og da er ”ordet ukendt af de fleste” (°Løjt).

oversættelse på modstående side:

Adolf Handrup:

Et brøndskred

Så widt æ howwer wa e i nettenhunner å jen, at kjældkåster Jens Peter Rasmussen wa we å kåst en kjæld fur Ajs Kræn i Wisby. Han wa nowed en teng som 15 all neer, da han wa begynd mæ æ arbed om æ forremejde, å så skrej æ kjæld sammel om ham.

Der bløw en wældig huel, fur æ jowr wa et anten grus å såen. Hvis de skrej meer, wa der fåer fuer, at de sku tå æ stowhus mæj.

Der bløw wærløs send buj ætter Jesper Ajsen, der wa en gammel fuld befåren kjældkåster. Der wa jo hwerken tellefon heller bikler, så der gik lång tik, far Jesper han nowwed derøwwer. De wa en stur støk arbed fur jén mand å go i gång mæj, men Jesper han wa en stærk å øwwed slider, å han ga sæ te å graw sæ neer te den sølle mennesk, der wa bløwwen begrawn. Æ arbejd gik rask fræ æ hånd; der wa willi hinner nok te æ hejs spandd op å kør å æ wej.

Dæhær de spures jo snår, å ætter som æ timer gik, bløw der sammelt en hel masse nysgjærre fur å sik po e. Æ "Bette-kuen" fræ Bojjem wa indd we æ kjømme i Wisbyoe ætter en kræmerhus brøsokker po æ wej derøwwer.

Æ pullitik wa der fur å hold orden å hold æ tælskuere å æ wej, så æ arbed ku goe uhinnerre. Der bløw hint stuer las tæmmer we kjømme Legind i Wisbyoe te å styw æ mæj, ætter som Jesper fæk grawwed sæ længer å længer neer. Imell mot di hold i nuer timer, så Jesper han ku fo hwikl sæ ledt, inden han tow fat ijen.

De wa bløwwen ukd po æ awten æ dåe ætter; Jesper håd slædt håwt, så han wa we å wær ukør. Så holdt han li mødt i en spæstek å stow hel styw. Han tørt, han håd høt en lyk neer fræ æ kjæld. Han låe

Min far Adolf Handrup, Ullerup i Heltborg sogn (født 1884, død 1975) var i flere år meddeler til Jysk Ordbog. Da vi var børn, fortalte far os om et drama, der var sket i sognet, og da han var nær de 90 år, fik jeg ham til at nedskrive fortællingen så ordret som muligt. Det gjorde han på rigsdansk, men jeg har siden omsat den til thybomål (som jeg nu kan det).

*Linne Hedegaard, Refshedegaard, 7760 Hurup, Thy
(selv meddeler til Jysk Ordbog)*

Så vidt jeg husker var det i 1901, at brøndgraver Jens Peter Rasmussen var ved at grave en brønd for Anders Kristensen i Visby. Han var sådan noget noget som 15 alen nede, da han var begyndt med arbejdet om formiddagen, og så skred brønden sammen om ham.

Der blev et vældigt hul, for jorden var ikke andet end grus og sand. Hvis det skred mere, var der fare for, at det skulle tage stuehuset med.

Der blev øjeblikkeligt sendt bud efter Jesper Andersen, som var en gammel fuldbefaren brøndgraver. Der var jo hverken telefon eller biler, så der gik lang tid, før Jesper nåede derover. Det var et stort stykke arbejde for én mand at gå i gang med, men Jesper han var en stærk og øvet slider, og han gav sig til at grave sig ned til det sølle menneske, der var blevet begravet. Arbejdet gik rask fra hånden; der var villige hænder nok til at hejse spande op og køre af vejen.

Det her rygtedes jo snart, og eftersom timerne gik, blev der samlet en hel masse nysgerrige for at se på det. "Bitte-konen" fra Boddum var inde ved købmanden i Visbyå efter et kræmmerhus bolsjer på vejen derover.

Politiet var der for at holde orden og holde tilskuerne af vejen, så arbejdet kunne ske uhindret. Der blev hentet store læs tømmer ved købmand Legind i Visbyå til at stive af med, efterhånden som Jesper fik gravet sig længere og længere ned. Ind imellem måtte de holde i nogle timer, så Jesper kunne få hvilet sig lidt, inden han tog fat igen.

Det var blevet ud på aftenen dagen efter; Jesper havde slidt hårdt, så han var ved at være udkørt. Så holdt han lige midt i et spadestik og stod helt stiv. Han syntes, han havde hørt en lyd nede fra brønden. Han

sæ neer po hans knæer, å så robt han, all de han ku: "Jens Peter". Å så kam der wærkeli en lyk derneer fræe. Der wa ski en onner: Jens Peter wa i lyww, å de wa der aller jen, der håd rænt mæj.

No kam der meer fårt å system øwwer æ arbeð, Jesper wa bløwwen fosegti mæj, te der sku et rassel meer jowr neer. Di nowwed neer te æ mand, å han wa løwwen, men han stow å drejje lisse stel mæ hans hue, fur æ såen wa næsten opp we hans mund. Dem rammer, han håd brogt te å styw æ mæj, håd lisom lawwed en lowt øwwer ham, så æ jowr-skræj håd et ramt ham; men æ såen wa ætterhån råjn neer om ham.

De føest, di gjow, wa å hejs en glas mjælk neer te ham, å da han håd fåt nøj å drek, bløw der såt en kuerneeg neer øwwer hans hue. Den sku hold æ såen væk, å den ku han ånd igjommel. No wa e et anten en øjebleks såg å fo ham frik.

Æ wa der, da di fæk ham op, å da wa der lisse manne mennesker som te en almindeli marken. Æ dogter å æ pullitik wa der. De wa we mennætstier, han bløw bor ind i æ huks. Han wa uskaj, men forkommen, å hans hoer war bløwwen hwik. Han håd wæt løwwen begrawwe i sæjsåtrædwæ timer; han trowwed siel, han håd såt der i åt daww.

Jesper såe sienhen: "Å graw en mand frik å en kjæld, der er skrejn sammel, de er engen konst; men å fo ham løwwen op, de er en mirakkel!"

lagde sig ned på sine knæ, og så råbte han, alt det han kunne: "Jens Peter". Og så kom der virkelig en lyd dernede fra. Det var sgu et under: Jens Peter var i live, og det var der aldrig én, der havde regnet med.

Nu kom der mere fart og system over arbejdet, Jesper var blevet forsigtig med, at der ikke skulle rasle mere jord ned. De nåede ned til manden, og han var levende, men han stod og drejede ligeså stille med sit hoved, for sandet var næsten oppe ved hans mund. De rammer, han havde brugt til at stive af med, havde ligesom lavet et loft over ham, så jordskredet ikke havde ramt ham; men sandet var efterhånden løbet ned om ham.

Det første, de gjorde, var at hejse et glas mælk ned til ham, og da han havde fået noget at drikke, blev der sat et kornneg ned over hans hoved. Det skulle holde sandet væk, og det kunne han ånde igennem. Nu var det ikke andet end et øjeblikks sag at få ham fri.

Jeg var der, da de fik ham op, og da var der ligeså mange mennesker som til et almindeligt marked. Doktoren og politiet var der. Det var ved midnatstid, han blev båret ind i huset. Han var uskadt, men forkommen, og hans hår var blevet hvidt. Han havde været levende begravet i 36 timer; han troede selv, han havde siddet der i otte dage.

Jesper sagde sidenhen: "At grave en mand fri af en brønd, der er skredet sammen, dét er ingen kunst; men at få ham levende op, dét er et mirakel!"

oversættelse på modstående side:

Kristen Højgaard:

Jul omkring 1933

A vel gjan fotæl, hvordan vi fejred jul, dengång a va dreng. Det va sån, at mi får fyldt or den 3. december, og før hans fødselsdav va overstån, bløv der æ tænkt på jul. Men jen å daven ætte kom kassen mæ julepynt nir fræ lovtet, å nå ku vi begyn å lav nøj julepynt elle gø det gammel i stand.

Dær sku laves roser, jakobsstiger og engle, så dær va en klippen å en limen. Vi stur ku klår vos sæl. Men de små måt ha hjælp, og de va næjsten ålti far, dær hjalp te. De færdis ting bløv lå op po æ bur i den pæn stov og kom føst frem, nær juletræet jen å di sist dav før juleavten bløv hent i skoven å kam in i stoven. Da bløv det hiele hængt på træet. De va æ li pæn ål sammen, men de va jo jul, og vi håd ål sammen gin nøj te træets pyntning.

En tile mån midt i december kam onkel Josuf. Josuf va hjemmeslagter og cyklede runt og slagte gris få folk. Unner stur skrig og modstan bløv en gris slævt in i brøgset. Hær skar Josuf huet å grisen, skolle den i møj varm van, skravt ål hor å børster af, to invollen ud, og i løvet af æ par timer hang dær tov svinesier i bjælken i brøgset.

Daven ætter bløv grisen dielt i passen støkker, å en diel bløv lå i saltkaret nie i vå kæller. Den dav fæk vi ålti blodpøls å fedtegrever, men osse en varm frikadel po æ støk rugbrø. Vi spist, så vi fæk halsbran.

I di sidst dav før jul va dæ stur travlhid båd ue å in. I stål å låe sku dær tæskes kun, males mil te grotning, skæres hakkels te hejsten. Roverhuset sku vær fyldt, så dær va nok julen øver. Ålting sku vær i orden, så de va så let som muli å pas dyren i helligdaven å halvhellig-

Kristen Højgaard, Romlundvej 11, 8831 Løgstrup

Født og opvokset i Sdr. Borup, Låstrup sogn, Sydvesthimmerland. Lærer-eksamen fra Skive 1955, 8 år som lærer og 27 år som viceskoleinspektør ved Løgstrup skole, nu pensioneret. Meddeler til Jysk Ordbog.

Jeg vil gerne fortælle, hvordan vi fejrede jul, dengang jeg var dreng. Det var sådan, at min far fyldte år den 3. december, og før hans fødselsdag var overstået, blev der ikke tænkt på jul. Men en af dagene efter kom kassen med julepynt ned fra loftet, og nu kunne vi begynde at lave noget julepynt eller gøre det gamle i stand.

Der skulle laves roser, jakobsstiger og engle, så der var en klippen og limen. Vi store kunne klare os selv. Men de små måtte have hjælp, og det var næsten altid far, der hjalp til. De færdige ting blev lagt op på bordet i den pæne stue og kom først frem, når juletræet en af de sidste dage før juleaften blev hentet i skoven og kom ind i stuen. Da blev det hele hængt på træet. Det var ikke lige pænt altsammen. men det var jo jul, og vi havde allesammen givet noget til træets pyntning.

En tidlig morgen midt i december kom onkel Josef. Josef var hjemmeslagter og cyklede rundt og slagtede grise for folk. Under stor skrig og modstand blev en gris slæbt ind i bryggerset. Her skar Josef hovedet af grisen, skoldede den i meget varmt vand, skrabede alle hår og børster af, tog indvoldene ud, og i løbet af et par timer hang der to svinesider i bjælken i bryggerset.

Dagen efter blev grisen delt i passende stykker, og en del blev lagt i saltkarret nede i vor kælder. Den dag fik vi altid blodpølse og fedtegrever, men også en varm frikadelle på et stykke rugbrød. Vi spiste, så vi fik halsbrand.

I de sidste dage før jul var der stor travlhed både ude og inde. I stald og lade skulle der tærskes korn, males mel til grutning, skæres hakkelse til hestene. Roehuset skulle være fyldt, så der var nok julen over. Alting skulle være i orden, så det var så let som muligt at passe

daven. Far og gorens tov k  l    vi stur drenger hjælp te m      g   julens arbejde så let som muli i ställen, n  r dyren sku fures    malkes.

In i stovhuset va d  r osse travlhie med juleforberedelser. D  r bløv bagt brød og kager, lave marsipan, og julemaden bløv forberedt. D  r bløv gjør særlig ren. Og daven f  r juleavten bløv d  r t  n op i brændeovnen i den pæn stov (vi kald en osse sturstoven).

Den 24. december bløv d  r kon severe risengr   te middagsmad og    ant. De sku v  r s  n, te vi va godt sulten te juleavten. Rondt om boret sku d  r v   plads te 12: tov k  l    den ung pig, far og mor, 4 bøn (i 1935 5 bøn) og så bejstefar, bejstemor og faster Karen. Juleavten va den jennest avten, d  r bløv sunge bordbøn i mi hjem.

N   bløv d  r spist a den gue mad,    d  r va nok    en. Vi danst om juletræet, sang salmer, og bejstemor l  st juleevangeliet, vi f  k gaver,    sliksk  len stu frit frem.

Hv  r or juledav besøgt vi mormor, en kyrtur på 36 km i jumpe m   en hejst for. A hover   , te turen novensind h   vot aflyst po grun    d  rli v  jr.

Røsten    juledaven    halvhelligdaven gik m   o pas de, d  r va n  vendig ue    in, go po besøg    ha fremme. De hiele slutte m   n  jor-savten,    d  rm   va julen fobi,   l ting om jul bløv pakke væk, og d  r va hverdav ijen.

dyrene i helligdagene og halvhelligdagene. Far og gårdens to karle og vi store drenge hjalp til med at gøre julens arbejde så let som muligt i stalden, når dyrene skulle fodres og malkes.

Inde i stuehuset var der også travlhed med juleforberedelser. Der blev bagt brød og kager, lavet marcipan, og julemaden blev forberedt. Der blev gjort særlig rent. Og dagene før juleaften blev der tændt op i brændeovnen i den pæne stue (vi kaldte den også storstuen).

Den 24. december blev der kun serveret risengrød til middagsmad og ikke andet. Det skulle være sådan, at vi var godt sultne til juleaften. Rundt om bordet skulle der være plads til 12: to karle og den unge pige, far og mor, 4 børn (i 1935 5 børn) og så bedstefar, bedstemor og faster Karen. Juleaften var den eneste aften, der blev sunget bordbøn i mit hjem.

Nu blev der spist af den gode mad, og der var nok af den. Vi dansede om juletræet, sang salmer, og bedstemor læste juleevangeliet, vi fik gaver, og slikskålen stod frit fremme.

Hvert år juledag besøgte vi mormor, en køretur på 36 km i jumbes med en hest for. Jeg husker ikke, at turen nogensinde har været aflyst på grund af dårligt vejr.

Resten af juledagene og halvhelligdagene gik med at passe det, der var nødvendigt ude og inde, gå på besøg og have fremmede. Det hele sluttede med nytårsaften, og dermed var julen forbi, alle ting om jul blev pakket væk, og der var hverdag igen.

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Torben Arboe:

Anmeldelse af

Steen Steensen Blicher: *Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø fra Hamborg til Skagen*. (1839). Udg. af Blicher-Selskabet og Gyldendal. 2013. 72 s. 20x26 cm.

Kr. 120,- plus porto kr. 26,- ved henvendelse til Blicher-selskabet. Kr. 150,- i boghandlen.

Vestlig Profil ... har været udgivet flere gange siden 1839, først og fremmest i St. St. Blicher: *Samlede Skrifter* 1-33 (1920-1934), bd. 23 (1925) s. 71-162, med et omfattende noteapparat s. 208-218. Også Blicher-Selskabet har udgivet *Vestlig Profil* ... tidligere, nemlig i St. St. Blicher: *Udvalgte Værker* 1-4 (1983), bd. 4 s. 9-71 (noter s. 392-401, især ud fra 1925-udgaven). Nu har selskabet fundet tiden inde til at udgive værket som selvstændig publikation, og resultatet er blevet virkelig indbydende: pæn, letlæselig sats og fine illustrationer (akvareller) af Jens Mathiesen. Der gives på de sidste sider mange nødvendige noter til teksten, med baggrund i de tidligere udgaver. Bogen er forsynet med et forord og et efterord ved Blicher-Selskabets formand, Erik Harbo; desuden findes på omslaget oplysende bemærkninger om 'Den ukendte Blicher' og om kunstneren Jens Mathiesen.

Blicher (1782-1848) havde et stort forfatterskab bag sig ved udgivelsen af *Vestlig Profil* ... i 1839. Det omfattede bl.a. *Digte* I-II fra 1814 og 1817 (heriblandt 'Kjær est du, Fødeland'), *Samlede Digte* I-II fra 1835-36 og *Trækfuglene* fra 1838, desuden noveller som 'Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog' i tidsskriftet *Læsefrugter* 1824 og 'Hosekræmmeren' i *Nordlyset* 1829.

TOPOGRAFISK, HISTORISK. Blichers beskrivelse fra den jyske halvøes vestkyst stammer fra den såkaldte helstatstid, hvor hertugdømmerne Slesvig og Holsten endnu hørte til det danske rige. Blicher havde i sommeren 1838 fået et tilskud på 300 rigsdaler til en rejse fra syd til nord i de danske områder (jf. efterordet, s. 71), og beskrivelsen stammer hovedsagelig derfra, men indbefatter iagttagelser fra tidligere ophold nogle af stederne. Beskrivelsen er opdelt i 33 små kapitler, der hver tager udgangspunkt i bestemte lokaliteter; nogle kapitler havde i månederne forud for den samlede udgivelse været offentliggjort i dagbladene Jyllands-Posten og Dannevirke februar-juli 1839 (jf. *Samlede Skrifter* 23:208). Bogens første 7 kapitler vedrører Holsten og Ditmarsken, de næste 5 (Syd)Slesvig inkl. nordfrisisk område. Derefter følger 8 kapitler vedr. vestkysten fra den nuværende dansk-tyske grænse op til Limfjorden (herunder Tønder, Fanø, Bovbjerg), dernæst 7 fra Thy og Hanherred (fra Agger til Bulbjerg); der afsluttes med 6 fra Vendsyssel (fra Vildmosen til Skagen/Grenen).

Blicher har påtaget sig rollen som veloplagt rejsefører og fortæller livligt om de enkelte steder, deres historie og mennesker før og nu. Han gengiver mange af sine umiddelbare indtryk og associationer, fx i kap. II, 'Elben og dens Bredder': "*Blankenese! – Skovshoved! Hornbek! ... Jeg elsker Eder, I vævre Amphibier*" (dvs. land-/vandvæsener, s. 13), hvor han ikke beskriver den holstenske fiskerby Blankenese nærmere, men lader associationer til danske fiskerbyer være tilstrækkeligt til at anslå stemningen. I beskrivelsen fra "Marsken", dvs. Ditmarsken, trækker Blicher i kap. III-VI på sin viden fra udarbejdelsen af novellen 'Telse' (i *Nordlyset* 1829) vedr. ditmarskskrigene omkring år 1500. Deres grumhed vises bl.a. ved en malende beskrivelse af, at der var et så stort antal faldne, "tyve tusinde Fjender", at de ikke kunne begraves straks efter et slag: de "maatte først afgive Beenradenes Beklædninger til Rovdyr og Aadsselfugle" (s. 16). En nærmest 'gotisk', uhyggeskabende beskrivelse af forvandlingen af slagmarkens døde til skeletter; Blicher spænder over både det lyse og det mørke i skildringerne.

Det mørke syn viser sig også i omtalen af Fanø (kap. XV): efterårets storme giver "Vrag og Liig", og "een Storm har gjort tolv Koner til Enker" (s. 29). Det lyse er dog også med: klitterne i landskabet på den videre rejse mod nord giver udsigter, der er "en Malermesters Pensel fuldkommen værdig", og "Fjordens Barm glødede ved (solens) Afskedssmil" på Tipperne (s. 30). Men vestkysten *er* barsk med talrige strandinger, understreger Blicher i kap. XX om Bovbjerg længere mod nord: han omtaler her den nok største stranding overhovedet, linjeskibene *St. George* og *Defence* 24/12 1811 under Englandskrigene, med 1600-1700 druknede (s. 41 samt note s. 36).

Nået op til Limfjordsegnene nævner Blicher (i kap. XXIII) Vesterhavets gennembrud af Aggertangen 1825, altså kun 13-14 år før *Vestlig Profil* ... blev skrevet; han ser det som "blot en ny Udgave af en gammel Historie", idet der helt tilbage i vikingetiden har været gennembrud og tilsandinger igen her (s. 46f.). Fra Agger nævnes havets stadige angreb på klitterne, som har bevirket ødelæggelse af kirken og kirkegården: han så ligkister stikke frem "gjennem den hvide Sand" øverst i klitten, og "en bleget Hovedskal keeg op mod Dagens Lys; tvende hud- og kjødløse Been dinglede ud over Klinten,

som til en ny Vandring efter den lange Hvile” (s. 44). Altså igen næsten ’gotisk’ uhyggelige træk i beskrivelsen. Med et par mellemstationer i Thy kommer Blicher frem til Bulbjerg (kap. XXVII): ”Bulbjerg. Jyllands eneste Klippe, eneste faste Bolværk mod Havet”; han giver den æren for, at havet ikke er trængt ind til Limfjorden som ved Aggertangen (s. 54).

Efter Bulbjerg er næste station Vildmosen i det sydvestlige Vendsyssel. Blicher ser på god rationalistisk, landøkonomisk vis, at den må kunne afvandes og gøres beboelig, men glæder sig på vildtets og især jagtens vegne over, at det ikke er sket (s. 56). Videre mod nord når han i kap. XXIX først Rubjerg knude, der som Bulbjerg ses som et bolværk mod havet (s. 58), derpå i kap. XXXI ”Milerne ... hine umaadelige Sanddriver der Norden for Raabjerg Præstegaard” (s. 60). Blicher dvæler lidt ved den gamle og den nyere bydel i Skagen, og fra Grenen anslår han i et digt afsluttende skandinavismens toner om at glemme gammelt fjendskab mellem broderlandene: ”Sværd fra Lænderne / Ræk sammen Hænderne / I her paa Sletten / I paa Bjerget” (s. 64).

POLITISK. Helt specielt er kap. XVII, der begynder med en naturbeskrivelse fra Tipperne i den sydlige del af Ringkøbing fjord, men går over i en drøm, hvor Blicher holder tale til en stænderforsamling: ”Dannemænd! ... Medborgere! ... Landsmænd!” (s. 31-34). Fra 1834 var oprettet to rådgivende stænderforsamlinger, den ene i Viborg, den anden i Roskilde, til at rådgive den enevældige konge (Frederik d. 6.), altså et vigtigt skridt i retning af liberalisme, som Blicher skønt kongetro går ind for. Talen havde i april 1839 været trykt i Jyllands-Posten (*Samlede Skrifter* 23:52-58) og var en forløber for Himmelbjergmøderne, som begynder samme år. Den demokratiske tankegang var han blevet påvirket af under Sverigesrejsen i 1836 (jf. forordet s.7), nu taler han for ændringer i de hjemlige politiske forhold.

FOLKLORISTISK. Ovenfor er vist, at Blicher med få ord mestrer at anslå både dystre og lyse stemninger inden for de topografiske beskrivelser. Men han ynder også at gengive anekdoter, folkelige historier, sagn mv., der er knyttet til nogle af de besøgte steder – eller som han

bare indpasser i fremstillingen! Efter kap. XVIII om 'Klitboerne' på Ringkøbingegnen følger således kap. XIX, der direkte betegnes som et 'Sidespring gennem Heden. (Røverhistorie)' hhv. en 'Original Røvernovele' (s. 37); den omhandler fortællinger om fribytteren Jens Langkniv i de midtjyske hedeegne i 1700-tallet. Tilsvarende indeholder kap. XX om Bovbjerg 'Endnu en Røverhistorie' (s. 40), nemlig om, hvordan en af 'natmændene' på heden, *Stoffe Jennyww* (dvs. Christopher Eenøje, Blichers note), fik sit øgenavn (s. 42). Videre må nævnes kap. XXIV om 'Færborg', en ruin af en herregård på en lille ø i den daværende Sjørring sø i Thy; herfra gengiver Blicher et sagn om to brødre, der ødelægger hinanden i en strid om en pige fra Mors (s. 49-51). I disse skildringer har Blicher fat i samme type folkløst stof, som Evald Tang Kristensen senere i århundredet indsamlede og fik trykt under titler som *Sagn fra Jylland*, *Æventyr fra Jylland*.

LITTERÆRT. Som i novellerne bruger Blicher ofte den teknik at henvende sig direkte til læserne eller foregribe indvendinger fra dem. Det ses fx efter den korte omtale af Ribe vedr. riddertid, stormfloder, kongegrave mv. (kap. XIV): "Naa, og hvad saa meer om Ribe? Hvad kostede Smørret? Var Feedekvæget i nogen Pris?" (s. 27). Blicher ved, at sådanne helt pragmatiske, jordnære spørgsmål om handel og økonomi måske skal besvares for at holde nogle kritiske læsers interesse fangen; det kan han dog ikke tage sig af og springer let videre til omtalen af Fanø: "Ven Sømand! kan jeg faae en Baad til Sønderhoe?". Senere på rejsen gennem klitterne nordpå mod Bovbjerg forestiller Blicher sig mere positive læsere og påpeger, at han virkelig tager hensyn til dem, fx: "Kjære Læsere! og – jeg tør vel haabe – Læserinder! Begynder Veien ikke at falde Dem noget lang, og noget trang? Det evige Sand og Vand!" (s. 41). Blicher lægger her med elegante formuleringer op til, at han vil prøve "at lette og forkorte Veien med endnu en lille Røveranecdote", hvad han da også får lov til, med anekdoten om *Stoffe Jennyww* (jf. ovf.). Teknikken med at henvende sig til '(smukke) Læserinder' anvender Blicher også i nogle noveller; tilsvarende gælder tilbudet om at 'forkorte Veien' med en fortælling eller en vise (fx i 'Kjerlighed paa Dagvognen', *Samlede Skrifter* 28:76f.). Senere (s. 56) lader Blicher

sin 'Medvandrer' opbragt spørge, hvorfor i alverden Vildmosen ikke er afvandet og opdyrket, men afviser så spørgsmålet med bemærkningen: "Kjere Ven! Man kan godt høre på dig, Du ingen Jæger er". Den påbegyndte dialog afløses af en lang enetale om, hvor stort et stort tab det ville være, hvis "Tredækkere" (bekkasiner) og andet vildt derved forsvandt. Blicher spiller altså meget behændigt på fiktivt at inddrage læserne i fremstillingen.

En anden teknik, Blicher benytter sig af, er at lade en figur kaldet *Peer Spillemand* rette kritiske bemærkninger mod fremstillingen: 'han' omtales i kap. XIX som 'en gammel Bekjendt', der med 'satiriske Albuestød' (s. 37) forsøger at forpurre Blichers planer om, hvad der skal fortælles. Da Blicher under opholdet på Holmsland vil berette noget fra heden, indvender Peer Spillemand: "det er da forskrækkeligt med den Hede; der trækker han altid Folk ud; og der er slet ikke andet Rart end Urhøns og Natmændsfolk" (s. 37). Alligevel giver han efter: "Jo! Fortæl os en af dine Røverhistorier!", hvorpå Blicher tager fat på historien om Jens Langkniv (jf. ovf.). Et sted, hvor fortællingen er på vej ud ad tangenten, lægger Blicher ansvaret herfor på spillemanden: "Det er hans Skyld, den Væver og Vrøvler Peer Spillemand der har saaledes forplumret min faste og rolige Tankegang med hans formaledidede Parentheser og Episoder" (s. 41; formaledidede = forbandede, jf. note). Virkelig en morsom indre dialog, Blicher her og andre steder fører med Peer Spillemand / sig selv, idet Blichers stil oftest ikke er den nævnte 'faste og rolige tankegang', men en fremstilling hele tiden krydret med iagttagelser og associationer. Peer Spillemand-figuren er Blichers inkarnerede kritiker, repræsenterer hans indgående selvkritik; den optræder også i andre af hans skrifter og er blevet kaldt hans alter ego (fx i note til kap. XIX, s. 69).

Blicher skriver i romantikkens (eller romantismens) periode, hvor det bl.a. drejer sig om at give mange detaljer i beskrivelser af personer og dramatiske begivenheder. Også det spiller han behændigt på, især i slutningen af beretningen om Jens Langkniv: desværre har vi ikke "noget historisk om det Vigtigste ... nemlig Henrettelsesscenen: hvorledes var han klædt? Sort eller hvidt? I sidste fald, om da med sorte Sløjfer? Om der vare mange Tilskuere? om der vare mange Damer iblandt? Om Præsten eller Bøddelen ...

kyssede ham til Afsked! m.m.m.” (s. 40). Man fornemmer en ironisk distance hos Blicher til alle disse detaljer; men han ved, at tiden og den genre, han her bevæger sig over i, nemlig novellen, kræver dem: de hører med til ”det Interessante i et saadant Skuespil”. Men det var man i 1700-tallet ”for raa og udannet” til at vide, så Blicher må modstræbende ”her ende (sin) Novelle”, selv om afslutningen måske ikke har ”behaget de Læsende”.

Endelig skal nævnes, at Blichers lærde baggrund slår igennem lige fra de første sider, nemlig ved de mange henvisninger til ældre litteratur, antikken, græsk-romersk historie, mytologi mv. Det gælder fx formuleringer som: ’paa Mercurii Alter offres kun nogle Tyvekoster ... paa Bacchi nogle Drikkepenge’ (s. 11) samt ord og begreber som ’Aries’ og ’Testudo’ (s. 40) hhv. ’Hebes Nectarbæger’ (s. 44). Her giver noteapparatet en stor hjælp til forståelsen af de overordnede sammenhænge, Blicher skrev indenfor eller søgte at etablere forbindelse til.

DIALEKTALT. Der optræder af og til dialektord i *Vestlig Profil* .... Et par dialektreplikker gengives; den længste indeholder bl.a. sætningen ”*a æ bløwen saa syg, a trower eet a løwer*” (jeg er blevet så syg, jeg tror ikke, jeg (over)lever; s. 39f.). De fleste dialektale enkeltord findes i kap. XXIV, et sagn fra Thy og Mors, fx ’det var to *hwall* og *bovn* Karle’ (s. 49), hvilket i noterne oversættes til ’rask, dygtig’ hhv. ’overmodig’. Dette stemmer godt overens med Jysk Ordbogs angivelser i artiklerne *hvællig 1* hhv. *bovn 2*. Desuden kan nævnes udtrykket ’gik omkring og *fægtede*’ (s. 50), af Blicher oversat til ’tiggede’, igen i god overensstemmelse med Jysk Ordbog: *fægte 2* = skaffe sig ved at låne, tigge mv. Endvidere *Ka’bolles*, dvs.: Karen, Bolles datter (el. Boldes, stavemåde usikker), og det adjektiv, hun beskrives med: den *dolle* datter, hvor *dol* betyder ’smuk, køn’ (note s. 70), jf. ²*dol 1* i Jysk Ordbog. Endelig gives en vidtløftig historie fra et slag i 1700-tallet som værende baggrunden for en kraftig ed, nemlig, *paa ram jydsk*: ”*Aa Dæwlen skal regier jer*” (= åh, djævlen skal regere jer; s. 52). Denne ed er nok bedst kendt fra en fortælling i *E Bindstouw* få år senere (1842), hvor hovedpersonen bruger den over for en fransk soldat (s. 16); i *Vestlig Profil* ... finder Blicher den bekræftet i Thy hos en gammel mand, der fortæller en lignende

historie om skærmydsler med franske soldater. Her bruges endvidere udtrykket: ”de *bottrede paa*” (dvs. talte meget hurtigt, s. 53), ligeledes kendt fra soldaterfortællingen i *E Bindstouw* (s. 15).

SAMTIDIG ANMELDELSE. En anmeldelse umiddelbart efter udgivelsen karakteriserer *Vestlig Profil* ... således: ”Forfatterens bekjendte interessante Skildringer af den nordiske Natur og Folkelighed er her ledsaget af en vakker Humor, der ofte lader den djærve Sandhed fremtræde i fritflagrende Klædebon” (*Kjøbenhavnsposten* 18/7 1839). Der sigtes her til, at Blicher omtaler tidens dyrkelse af tallotterispil (på Hamborgegnen) med henvisninger til den græske mytologi: mærkeligt, ”om de Gamle slet ikke skulde have kjendt Gudinden Lotteria, da hun dog er Søster til de tre Gratier: Tisiphone, Megæra og Alecto” (s. 10f. i 2013-udg.). Den ’vakre humor’ kan her uden videre kaldes ironi, da de nævnte gratier faktisk er ”furier der piskede deres ofre med svøber og slanger” (note s. 66).

TYSK OVERSÆTTELSE OG ANMELDELSE. Det kan tilføjes, at *Vestlig Profil* ... ret hurtigt blev oversat til tysk under titlen: *Nordseebilder. Erinnerungen einer Reise auf den Westküsten Holsteins, Schleswigs und Jütlands von Hamburg bis Skagen* (Kiel, 1839 el. 1841). Her nævnte man altså de enkelte inddragne landsdele i stedet for som Blicher at referere generelt til ”den kimbriske halvø”, en betegnelse, han formentlig havde valgt for at knytte forbindelse til historien langt bagud. Også denne udgave blev anmeldt i datiden, nemlig i *Deutsches Literaturblatt* (1841). Her var man mere forbeholden over for Blichers humor. Hvis man ikke kendte noget til Blicher, fx ikke *Trækfuglene* og ikke vidste, at han var præst og nærmede sig de tres år, ville man iflg. anmelderen ud fra *Nordsøbilleder* anse ham for at være en ung dansk litterat, påvirket af Jens Baggesens muntre snakkesalighed (”heitere Geschwätzigkeit”) og Grundtvigs folkelige poesi (”das Volkspoetische”) – og næppe mere end 20 år gammel! (jf. ”mehr als zwanzig Jahre würden wir aber den Verfasser nicht leihen”). Beskrivelsen af egnen ved Elben menes ganske mangelfuld; mere tåleligt bliver det i omtalen af Ditmarsken og faktisk interessant, når det drejer sig om Jyllands ’schaumbespuhlten’ (dvs. ”skumskyllede”) sandkyster. Her forlader anmelderen helt den generelle

kritik, der fylder ca. 1/2 spalte, og citerer i stedet oversættelsen af Blichers kapitel XX om Bovbjerg (skibsforlis, røverhistorie mv.) over 3 spalter. Dette får lov at afslutte anmeldelsen, hvilket trods alt giver Blicher adskillig anerkendelse.

SAMMENFATNING. *Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø* giver ikke blot en omtale af en række karakteristiske lokaliteter på den lange Nordsø-/Vesterhavs-kyststrækning fra Hamborg til Skagen, men også et indblik i historiske begivenheder, folkløse, dialekter, tidens politiske strømninger mv. Det hele præsenteres med en friskhed (en 'vakker humor'), som om man oplever de enkelte steder og personer sammen med Blicher; de anvendte litterære teknikker hjælper med til at sikre, at læseren kan følge hans mange inciterende tankespring i tid og rum. En virkelighed i den grad 'set gennem et temperament', at bogen fortsat vil være interessant for mange læsere.

Om Blicher-selskabet

Stiftet i 1951. Formål: at fremme og uddybe interessen for Steen Steensen Blichers liv og digtning.

Har forestået en række nyudgivelser af Blichers værker, bl.a. *De tre Helligaftener* (2009), *Frøkenen på Hald* (2008) og *En Sommerreise i Sverrig Aar 1836* (2011).

Desuden CD-indspilninger, fx 15 sange fra *Trækfuglene* og genudgivelse i 2012 af *E Bindstouw*, sunget og fortalt af "E Bindstouwfolk fra Thorning" (1982).

Medlemsblad: *Blicher-Noter*, 2 gange årligt.

Desuden arrangeres møder og seminarer. Blicher-prisen uddeles årligt.

Medlemmer modtager en årsgave i form af en nyudgivelse fra selskabet.

Medlemskab kr. 150 pr. år.

www.blicherselskabet.dk